

Inr. A. 56.196.

BIOGRAFIA

LUI

VASILE CONTA

ADAUGIRI ȘI INDREPTARI

DE

ANA CONTA KERNBACH

1 (R) „18/19” (084,1) Conta Vasile.

Iași

8R-96 (0:1(R)

TIPOGRAFIA „DACIA“ P. & D. ILIESCU

1916
92 (0:1(R) 18/19") Conta Vasile

Biblioteca „Fundătinea”

Biografia lui Basile Conta

(Adăugiri și îndreptări)

Hotărirea mea de a da publicitateii cîteva amănunte nouă asupra vieții lui Conta și de a rectifica pe cele eronate, care au circulat mai ales în ultimul timp, e nu numai un act de revoltă, ci și de evlavie, de datorie. Poate c'âm intîrziat prea mult cu în-deplinirea ei. Intîrzierea vine însă dintr'un gînd curat. Ca soră, nu mă credeam îndreptățită să scriu biografia celui devenit «un simbol în literatura română» și hrâneam nădejdea că dintr'o zi într'alta se poate ivi cineva mai îndemnătec, mai destoinic, mai îndreptățit decît mine; că dintr'o zi într'alta se poate naște în țara românească și un suflet frate cu al lui, care să simtă cum a simțit el, care să gîndească cîte le-a gîndit el. Sufletul frate nu s'a născut însă; iar eu, ajunsă la pragul bătrîneții, nu mai am dreptul să aştept, nu mai am dreptul să primejduesc o comoară de informații, oricât de modestă, pe care înțîmplarea mi-a încredințat-o numai mie.

Ceia ce știu despre Conta, prin mine însămi, nu e mult: deosebirea mare de vrîstă pe de o parte, faptul că el a stat în străinătate toată prima mea copilărie, înțîmplarea că ultimii doi ani Conta i-a petrecut în București, pe cînd eu eram în internat la Iași, — iată tot atîtea pricini care scăd simțitor stocul meu de impresii personale. Cele mai multe amânunte le știu dela tatăl meu, care i-a supraviețuit patru ani și care mi le-a încredințat cu scopul hotărît să le folosesc pentru biografie, dela o mătușă a noastră, cu care Conta a învățat să cetească kirilica, dela bătrînii satului Ghindaoani, pe care i-am cercetat în 1904, dar mai ales dela sora mea Eliza, care a copilărit cu B. Conta, care i-a fost tovarășa confidentă până la plecarea în străinătate și care l-a îngrijit dela întoarcerea în țară până în ultimele momente cu un devotament de mamă.

Dacă mai adăugim nevoie care m'a dus să cercetez matri-

cola «Liceului» unde a învățat, stăruința mea de a întreba pe toți cei ce l-au cunoscut personal, precum și o întâmplare neașteptată, întregim totălitatea izvoarelor dela care am adunat ceea ce va să urmeze.

I

Părinții lui. — Basile Conta s'a născut în casa bunicului de pe mamă, preotul Vasile, în Ghindăoani, județul Neamț, la 15 Noembre 1846. Tatăl său avea atunci 20 de ani, mama de abea 16. Vrista fragedă a părinților poate să fi contribuit la sănătatea subredă a primului filosof român.

Tatăl lui Conta, care s'a făcut preot în 1850, se numea Grgore. El se îndeletnicea, la nașterea primului copil, cu agricultura și negoțul de vite, ca tovarăș al socrului său, om bogat și al fraților săi Vasile și Neculai. Una din moșiiile, pe care ei au ținut-o în arendă, a fost și Cristeștii. Spirite îndrăznețe și foarte întreprinzătoare, toți trei frații au făcut în viața lor afaceri nemăsurat de mari față de mijloacele lor bănești, toți trei au trecut în cîte mai multe rînduri, prin avere, fără să o poată însă păstra nici unul. Prin 1851—52 ivindu-se un conflict între țărani și proprietarul moșiei Ghindăoani, un oarecare Virgolici, rudă cu jumătistul cunoscut, tatăl lui Contă, care fusese de partea țăranelor, părăsi pentru totdeauna casa socrului său, trecu în Tg.-Neamț, unde fu institutor, apoi profesor al spitalului și în fine protopop al județului Neamț. La 1863 îl găsim preot la Bârboi în Iași, iar în 1865, protopop al județului Cahul, de unde se întoarce în Iași în 1872. Între 1874—1877, preot la Sf. Neculai Domnesc, iar dela această dată el trăește retras la via lui din Bucium, unde moare în 1886 în vîrstă de 60 de ani, fără să fi știut ce-i boala decit doar în ultimele luni.

Așa fiind lucrurile, Basile Conta nu putea trimite scrisori din Ghindăoani în 1863 și nici din Tg.-Neamț în 1864¹⁾. Părinții săi erau în Iași, bunicul se retrăsesese, curind după plecarea fiicei sale unice, la Mănăstirea Neamț, unde se călugărise și unde fu găsit ucis de către frații săi în ru Hristo's din pricina că dăduse mari daruri Mănăstirii și i mersese faima de om bogat, iar alte rude nu existau nici în Ghindăoani și nici în Tg.-Neamț.

Tatăl lui Conta era de trup mai mult mic, cu ochii albaștri și nas de vultur, de o putere fizică cu totul neobișnuită, ager, sprinten și neastimpărat. Cu o inteligență străbătătoare, deși poate nu atât de complexă, cu gestul stăpînitor și pivirea puternică. Mindru de mină lui aristocratică tot pe atit cît și de voința lui de fier, vrednic și aspru. Spirit răzvrătit și tăios. Prea cu multă stăpinire de sine pentru a fi îngăduitor cu cineva o individualitate vinjoasă, care nu admitea jertfa.. decit la ceilalți! Un voltairian rătăcit în țări orientale, un rationalist din veacul

¹⁾ Vezi broșura; în cehiunea volumului «Opere Complete» editat de C. Sfetea, 1914.

al XVIII-lea a întîrziat cu cîteva decenii, care la toate le cauă explicație, iar cînd nu găsește, se răzbună ridiculizind și oameni și lucruri fără cruce.

Acest caracter tare, pe care nimic nu l-a putut clinti din felul său de a fi, la lovitura nenorocirii, la moartea fiilor săi cade mototolit fără nici un strigăt! Ateu convins, el și-a crescut copiii, fără religie, a luptat în multe rînduri contra călugărilor și a călugăriei, a scos și o revistă în acest scop sub un nume de imprumut — dacă nu mă însel, preotul Ienăchescu — și a refuzat statornic, în toată viața lui, să facă slujbe religioase de botez, cununie, etc. pentru bani. El a lăsat în mîna lui Nădejde, sub formă de testament, ordinul ca să fie îngropat *fără preoți*. Dorința lui, rămasă multă vreme necunoscută familiei, n'a fost respectată.

Aceste manifestări de ateism militant i s-au atribuit pe nedreptul lui B. Conta, după cum tot pe nedreptul i se va fi atribuit și vina altor Conta. Figura reprezentativă a unui neam duce adesea în spate păcate pe care nu le-a făptuit. Invidia inconștientă a mulțimii cată macar cu atită să se răzbune. Dela înălțimea dela care B. Conta privea lucrurile, el nu putea fi un războinic. El era minte care cugetă, nu braț care lovește.

Mi-aduc aminte de-o mică întîmplare. Să fi avut eu 7—8 ani. Mama, care murise de mult, ne învățase să ne închinăm. Fără să-mi fi spus cineva, eu mă feream însă să o fac de față cu tata. Într-o zi mă prinde: «Cui te închină tu așa?» mă întrebă el sarcastic. Eu stam mută. Conta, care tocmai intra pe ușă: «Las'o! Las'o să se închine și să credă cît timp susținești ei cere aceasta! E un păcat să despoi gîndul de un sprijin, cînd tu nu-i poți da altul în loc!» Fără să le fi întăles atuncea, am reținut vorbele.

Mama, căreia B. Conta i-a sămănat în totul și ca trup și ca susținut, se numea Mărioara. Era înaltă și îndestul de voinică, ușoară și sprintenă în mișcările-liniște, cu ochi mari căprii, senini, îngăduitorii și adinci. Vorba dulce, surîsul blind, privirea înduioșată. Darul de a cînta tot dela ea l-a moștenit Conta. Era nespus de vrednică, de harnică și de ingenioasă. Indemnitatea și curajoasă, lovea cu pușca în fintă, ca cel mai bun fintăș. Înțeleaptă cît un filozof bâtrîn și bună până la martir, viața i-a fost jertfă de fiecare clipă și un chin neintrerupt. A murit în Cahul la 42 de ani, înainte de ivirea boalei copilului său cel mai iubit. Cu atită doară a crucea și soarta!

Tatăl lui Conta, fire vinjoasă și stăpînitoare, a avut mulți prieteni și prieteni sinceri. Mama pe care oricine ar fi numit-o sfîntă, n'a avut nici una. Stranie problemă susținească! Superioritatea morală să fie cu adevărat o piedică și prieteniei și norocului pe lume?

Din această căsnicie s-au născut zece copii, dar nu s-au ridicat decit cinci: Basile, întăiul născut, Grigore, ultimul, amîn-

doi inteligențe extraordinare și care au murit în aceeași săptămînă; al șaptelea copil, actualul colonel Chiriac Conta, și două surori: Eliza, cu vre-o patru ani mai mică decît Basile, eu, cu vre-o trei ani mai mare decît Grigore.

Basile Conta, ferindu-se să lase un bolnav mai mult pe lume n'a avut nici un copil; Grigore a murit la 13 ani; Colonelul nu are decît doar unul adoptiv, așa că familia lui Conta se poate considera ca definitiv stînsă. Toți acei care poartă numele de Conta sunt rude îndepărtațe sau chiar străini. Singura urmășă a primului filozof român, rămasă deci fiica mea, Maria-Ana.

II

Bunii și străbunii lui Conta. — Asupra ascendenților, iată amănuntele date de către tatăl meu:

„Și mama lui Conta și tatăl acestia, Bunicul Vasile, au fost copii unici. Numele lor de familie a rămas pierdut, tata il uitase.

Mama mamei e din o familie de preoți, — trei generații ascendențe ale ei se pot urmări în condica bisericii din Ghindăoani — din județul Neamț.

In această familie de preoți, deci de Români neaoși, s'a strecurat totuși un străin și anume un fiu de Han tătărăsc, adus ostace în țară și care îndrăgostindu-se de o fată de preot, Măriuca, s'a creștinat și a rămas toată viață pe lingă socru-său. Una din fetele acestuia e bunica mamei. Un urmaș al acestuia a măruit avere mare, a fost negustor de scule prețioase la Brăila. Desendenții de-aici există pare-mi-se și azi.

Tatăl mamei, Vasile, care a venit preot în Ghindăoani în urma socrului său, este fiul lui Toma Scutariu, mare scutar al Mănăstirilor Varatec și Agapia, om foarte bogat, născut tot în județul Neamț, dintr-un neam de păstorii. Linia lui este aceia de care se ocupă d. Rosetti Tețcanu în biografia lui Conta. Atât numai că cugetătorul Conta se naște în a patra generație dela ciobanii pe care-i descrie d. Rosetti.

Acest Toma Scutariu, ale cărui turme numeroase vor fi fost în adevară admirate și urmărite cu jind și cu dor de ochii visătorului copil V. Conta, era vestit în tot țărul ca om cinsit, întelept, bun sfătuitor și judecător drept. Veneau țărani cale de mai multe poște pe jos, să-i judece Toma Scutariu și să le deie un sfat la vreme de mare cumpăna.

Despre Toma Scutariu se spune că, deși rămas văduv de tiner, cu un singur copil, ducea o viață de sfint; același lucru s'a spus și despre fiul lui, rămas și el văduv la nașterea întăriului copil, — că era blind și îngăduitor, că vorbea puțin și că foarte arareori zîmbea!... Acest meditativ a botezat pe B. Conta dîndu-i în dar și înțelepciunea și simțul lui de dreptate.

Un intelectual esit din neamul mamei este Episcopul Mel-

hisedec. Nu știu dacă e din linia bunicăi sau din aceia a lui Toma Șcutariu.

Mama este, după cum vedem, dintr'un neam de oameni cinstiți până la scrupul, cucernici, meditativi, cu credință neclintită în existența unui bine etern. Așa se explică evlavia ei fără şovăire într'o casă în care ateismul era cuvîntul de ordine, așa se explică cucernicia vieții sale și sfîrșenia cu care s'a resemnat la toate jertfele. Și totuși a luptat, săracuță, din toate puterile pentru ceia ce sufletul ei socotea și drept și bun! Voința din față a fost mai tare și partea ei pe lume n'a fost decît veșnic infringere!

Tata, cu mult mai deștept decît frații și decît părinții lui, a avut trei frați, preoți în județul Neamț — dela care n'au ramas urmași decât fete și doi băieți morți în adolescență — și două surori, călugărite amândouă, din copilărie chiar, la M-reia Varatec. El s'a născut în satul Bodești, județul Neamț, unde tatăl său Nistor, era preot. Mama lui e dintr'o familie de răzeși din același județ. Intre ascendenți și rude laterale ale acestora, familia tatei numără pe Iacob II Stamati, pe mitropolitul Veniamin Costache, și pe maziliții boeri cronicari Costin.

Nistor Conta, al cărui tată Iacob Conta a fost tot preot și tot în Bodești, a avut și el doi frați, Gheorghe și Ioan, preoți, și două surori călugărite din copilărie la M-reia Agapia. Pe una din ele, mama Veniamina Conta, schivnică și cu mare autoritate în mănăstire a cunoscut-o și soră-meia Eliza.

Iacob Conta e fiul lui Iacob Costin, fiu de răzeș, care se căsătorise cu Ana, unică fiică a lui Neculai Conta. Tradiția neamului spune că copiii lui Iacob Costin, doi băieți și o fată, al căror nume nu-l știa tatăl meu, au luat numele de familie al mamei, femeie vrednică și harnică, părăsind pe acel al tatălui, om prea iubitor de petreceri, deși era preot.

Motivarea acestui schimb de nume pare neverosimilă, mai ales pentru acele vremuri. Dacă însă bunicul Iacob Costin este în adevăr din familia mazilită a cronicarilor, înlăturarea unui nume ce le putea aduce neajunsuri și adoptarea altuia, cu totul nou și necunoscut, devine un gest de prudență explicabilă. În adevăr Neculai Conta, tatăl Anei — și ea tot copil unic! — era de puțin timp în țară. El venise în capul unei colonii de români «de dincolo» și întemeiașe satul *Bodeștii Precistei* din jud. Neamț. Neculai Conta, despre care nu știm dacă era preot, a zidit pe sama lui biserică de lemn ce se vede și astăzi și care până acum 30 — 40 de ani era singură în sat, biserică a cărei inscripție de ridicare au văzut-o mulți din cunoșcuții mei. Astăzi inscripția nu mai există. Se poate să fie numai ascunsă sub tencuială.

O scrisoare din 1912 a revizorului județului Neamț, căruia îi ceruse să mi-o copieze, spune între altele: «Biserica veche de lemn se află actualmente refăcută la cimitirul Bodeștii Precistei.

Nu se găsește nici o inscripție. Dela bătrinii satului am cules următoarele informații: ei știu dela părinții lor că biserică de lemn e zidită de Neculai Conta, cam cu 130 — 145 ani în urmă, deci cam pe la 1770 — 1775».

Așa dar Ana și tatăl ei Neculai Conta veniți din Ardeal pe la jumătatea veacului al 18-lea sunt cei mai vechi Conta din România.

Cu acestea se încheie datele pe care le am dela tatăl meu, asupra familiei Conta.

Întîmplarea m'a făcut să aflu mult mai mult. În 1908 am avut prilejul să cunosc în ministerul instrucției pe o doamnă româncă, care trăește la Paris și al cărei tată *von Conta*, supus austriac, fusese — zicea ea, — proprietar de moșie în Rimnicul Vilcei. D. W. Humpel, cunoscutul muzicant și om de inimă, mi-a afirmat că există un profesor universitar austriac cu numele von Conta. În Praga de asemenea a trăit un profesor cu același nume. Basile Conta a întărit această familie în Italia, pare-mi-se în Florența. În armata germană există un căpitan *von Conta* în Wiesbaden. Actualmente un colonel *von Conta* se distinge în războiul contra Rușilor.

In 1906, cu prilejul expoziției din București, un dr. *von Conta*, funcționar superior din Wiesbaden, în trecerea sa din Constantinopol se oprește în București și, găsind printre portretele oamenilor mari români propriul său nume, se interesează de familie și aflind că eu i-aș putea da mai multe lămuriri ca origine altul, îmi scrie următoarele în limba germană:

Scrisoarea I-a

București 29 Iulie 1906

Otel Boulevard

Prea onorată Doamnă,

„Si numele meu este Conta și cu interes am cercetat deja de multă vreme, urmele familiei Conta în trecut, un interes curat istoric. După ceea ce știu din însemnările bunicului meu, și mai ales după cele ce le-am stabilit în Olanda, familia Conta este de origine italiană. Ea s'a stabilit apoi cu mare proprietate în sudul Franței, trebui însă, cu prilejul luptelor religioase din timpul Hugenotilor, să fugă și se duse în Olanda. Aci se găsește familia Conta între 1636 — 1668. De acolo (ultimul oraș fu Maestricht) au emigrat 7 frați Conta: unul spre Germania, altul spre Austria și alții aiurea undeva. Dela cel emigrat în Germania se trage familia mea, pe care o pot urmări până la acel timp al despărțirii celor 7 frați, ba încă și mai departe îndărăpt. Acum îmi pare mie că e foarte posibil lucru ca familia dv. să fi fost în legătură mai înainte cu a noastră și să se tragă din unul din acei frați emigrați. Numele Conta este un

nume prea rar și prea unic, ca să trebuiască să admisi că ar fi două familii osebite.

Acum că v'am explicat cum stau lucrurile, permiteți-mi cu bună voință, prea onorată Doamnă, să adaug respectuoasa rugămintă ca, pe cît este cu puțință, să-mi dați lămuriri asupra familiei d-v.—am auzit că sinteți o soră a aceluia ministru filozof Conta. Veacuri zac desigur între familiile noastre. Timpurile au schimbat neîngăduit multe lucruri, și religie și concepție se pot schimba, socotesc însă că și dv. veți găsi un interes să aflați drumul pe care familia l-a făcut în decursul veacurilor. Eu cel puțin m'am bucurat întotdeauna, fiindcă în viața unei familii vechi se oglindește istoria universului. Poate aveți însemnări, tradiții orale, amintiri, din care să-mi puteți împărtăși și locurile și jinuturile pe unde a trăit familia Conta, numele și datele nașterii, ale morții bunicilor, străbunicilor, și aşa mai departe. Un Conta din familia mea a fost cam pe la 1770 în Praga. Se mai găsesc membri barbați ai familiei Conta? și unde? A purtat familia dv. o pajură? și cum s-ar putea ea descrie? Mai înainte familia Conta era nobilă. În timpul persecuțiilor ea a le-pădat titlul de nobleță și de abea în 1825 buncul meu a căpătat în Germania o reinoire a vechei noblețe. De atunci ne numim noi «von Conta». Mai înainte, mai ales în Franță, numele suna Contant sau Contat (ba chiar și Conta de). Pentru lămuriri mai amănunțite vă stau gata oricind și permiteți-mi rugămintea să binevoiți și să sprijini în cercetarea mea, printr'un răspuns binevoitor al dv. Orice comunicare va fi pentru mine interesantă. După cum vă arată alăturata cartă de vizită, eu locuiesc în Wiesbaden, unde sunt consilier regal prusian, deci funcționar al Statului.

Primiți, etc.

Drept răspuns eu îi comunic cele știute dela tatăl meu, adăugind că deși obîrșia familiei, aşa cum ne-o arată dînsul, nu poate decât să mă măgulească, familia noastră fiind de pe linia bărbătească Costin, e curat românească. Dr. von Conta răspunde cu o a doua scrisoare, pe care am pierdut-o, în care îmi cere numele de botez mai frecuente în neamul nostru, apoi eu o a treia pe care o traduc aici.

Wiesbaden 10/10 1906.

Mult onorată Doamnă,

Am primit cu multă bucurie gentila dv. scrisoare și vă rog, mai întâi să mă scuzați că vă răspund de abea acum. Interesantele dv. lămuriri asupra familiei Conta se potrivesc aşa de extraordinar încât chiar prin faptul că tradiția familiei dv. corespunde la cele ce mi-a spus tatăl meu, se dovedește o legătură între noi. Acum îmi permit să vă aduc și o dovedă documentată

trimițindu-vă o copie legalizată a unui extract din arhiva orașului Maestricht, în care veți găsi în timpul dela 1663—1668 de trei ori pe Nicolas Contan (numele Conta în teritoriile franceze e totdeauna Contan sau Contant) fundatorul familiei dv. în România. Curind după 1668, familia Conta trebuie să fi emigrat din Olanda, unde fugise din Franța, după cum am dovezi, că refugiați Hughenoți (*réfugiés*) și după cum mi-a transmis bunicul meu; ea emigrează în 7 ramuri în deosebite părți ale Germaniei, — Austria aparținea pe atunci vechiului imperiu german. Un fiu al lui Neculai Contan, cu numele de Stefan, este întemeetorul familiei noastre în Germania la 1701. Interesant este că, după cum probează ultimile două însemnări, în același timp cu Neculai Conta trăește în Maestricht și familia Costin și că în România familia Conta s'a aliat cu familia Costin. Nu este deci exclus că și familia Costinilor să fi fost de asemenea *réfugiés* și să fi venit în acelaș timp în România, ceia ce în vremurile mai vechi se întimpla adesea. Numele Carol Conta este des la noi. Il găsiți și în Maestricht. Fratele dv. nu este tot Karl? ¹⁾ Acum v'as fi foarte îndatorât dacă ați avea bunătatea să-mi trimeteți masca lui B. Conta, răposatul dv. frate, pe care o aştept și să încercați să lămuriți mai departe lucrurile, întreprinzind cercetări și comunicindu-mi-le și mie: Cum s'a numit locul în care, pe la 1700, a emigrat Neculai Conta în Moldova, la poalele Carpaților și a zidit o biserică, din ce loc venea el și unde a fost născut și unde a murit, unde și cu cine s'a insurat? Dacă ați putea afla aceste lucruri și știri, atuncea s-ar găsi și alte puncte de sprijin pentru a urmări istoria familiei. Mi-ați scris că ați auzit despre un Conte Conta în Italia. Ați putea să-mi faceți cunoscut unde trăește și cum i-ar putea ajunge o scrisoare, sau cum i s-ar putea adresa cineva? După cum veți din notișile de botez, martorii botezului erau oameni distinși, nobili, și am găsit un André de Contant deja pe la 1637 în Amsterdam, care a luat în căsătorie pe o Ana Nicolas Claes. Mai tîrziu dispare particula nobilă de. Prin această Ana Nicolas s'a introdus numele Nicolas ca pronume al întemeetorului Nicolas Conta.

Mă bucur foarte mult că punctul de sprijin al raporturilor noastre sunt mai mult decît numai probabile și regret mult că atunci cînd am fost în București nu v'am putut vizita personal la Oglinzi, pentru a vă comunica bogatul material pe care-l am și care prin scrisoare greu se poate împărtăși. Pentru comunicările dv. vă sunt extraordinar de recunoscător și m'aș bucura foarte mult să mai pot auzi ceva despre dv.

Primiți, etc.
DR. VON CONTA.

¹⁾ E vorba de Colonelul al căruia nume Chiriac a fost luat de Dr. Conta drept Karl.

lată, mai jos, și extractul de pe condica de botez din orașul Maestricht, despre care pomenește scrisoarea.

Nenumăratele mele ocupații m'au împiedecat să urmez corespondența, după cum m'au împiedecat și dela realizarea planului de a mă duce la Wiesbaden să văd cu ochii documentele despre care vorbește dr. von Conta.

Origina străină, oricât de îndepărtată, a lui B. Conta ne explică o mulțime de lucruri, în primul loc apariția năprasnică a filosofiei în mediul românesc, absolut nepregătit, absolut neprielnic pentru asemenea cercetări. Dovadă că dînsul n'a avut

Extractie uit de Registeren
van den Burgerlyken Aend van
Maastrecht (Voorvalige Kerkelyke
te Zorg- Trouw en Sterfre-
gisteren)

Extractie uit de Zorgregister
A. Parochie S. Jacobi

(Reg 49 fol 126) Carolus filius
Nicola Contan et Rosae coni.
ingrem 12 April 1668
Pati Gen. Tom Carolus
Fredescur. Joren comes ju-
nior Hoesgralanus
Matri Dowella Maria di
la Montagne

J. Parochia van St Nicolaas

(Reg 25 fol. -) Hoplaeus Stepha-
nus, filius Nicola Contan
et Rosae conjugum. 2 Jan
1663 Pati Stephanus Tassone
Matri Dowella Maria Ludovica
Katzin

(Reg 76 fol 10) Fredereus, filius
Nobla Constanti, artis glodistroy
castellor et . . . 13 Junij
1665

Nobulus J. Fredereus Longueil
et nobilis Iornicella Anna
Sebilla Francisca von Hen.
descendit von Schenendorff sur-
separant

(Reg 74 fol 102) Aleyda, filia
Alberti Costin et Johanna
nroj. 28 Jan 1645
Tibi Laurentius La Ven

(Reg 75 fol) Stephanus, filius
Guallier Costin et Johanna
nroj. 8. octobi 1651
Tibi Stephanus Matto
Matti Catharina De Tond

(Dau
ville)

J'atteste en conscience que
cette copie est verbalement
conforme à l'original, con-
servé au archives de l'état
civil à Maestricht.

L'archiviste de la ville
nro. J. Nuyts

Maestricht, 25. 7. 1900.

Pro vera copia.

G. von Linst
Regierungsrat
Wiesbaden 18. 11. 1900

nici predecesori, nici emuli, nici urmași. Plăsmuirea filosofică cere un stadiu de propășire mult mai înaintat decât al nostru. Dacă cercetăm istoria popoarelor cu mers istoric evolutiv, cu evoluție firească, ferită de sguduiri, de ciocniri violente, cu civilizații mai înaintate, ciocniri care sdruncină pe multă vreme echilibrul social (cună s'a întimplat la Romani în antichitate, la Români și la Ruși în vremile moderne); dacă întrebăm istoria vechei Elade, a Italiei creștine, a Franței, a Angliei, vedem că filosofia nu apare decât dupăce literatura și artele au dat aproape tot ce puteau da în condițiile existente, tot ce puteau produce până la o renoire, o primenire sufletească totală. Acestea, la rîndul lor, infloresc la popoare organizate în trăsături generale, cù mijloace de apărare asigurate, cu cochesiune relativ puternică între păturile sociale, cu religie intemeiată care să satisfacă primele necesități metafizice. Numai atunci se desfășoară literatura și arta. Iar cînd dînsele au subțiat mintea și au înălțat-o, făurind instrumentul propriu pentru noui îndrumări și noui ișbiinzi, cînd ele au înmulțit cuceririle sufletești până să se simtă nevoie unei selecționi, atunci apare și filosofia.

Răzvrătire și reculegere, filosofia cercetează fiecare element, aruncă ce-i istovit, adună ce-i viabil, formînd o nouă sinteză drept temelie noilor cuceriri în necunoscut. Chiar în forma ei eminentamente constructivă, filosofia are o bază criticistă și destructivă. Iar vrăjmașa pe care dînsa o atacă mai întâiu și mai cu inversunare, e religia. Știința, deși născută din filosofie, n'are această înfățișare bătăioasă față de religie. Cercetînd numai domenii fărmurite, dînsa poate sta alături cu orice concepție generală. Cum s'ar explica această dușmănie a filosofiei față de religie?

Religia este o creație a masei. Moise, Buda și toți ceilalți intemeetori ai ei, n'au dat decît conceptul filosofic, vîrful piramidei — pentru care masa adunase trupul în decursul vremilor — un concept îndestul de abstract, îndestul de larg ca să împace toate interesele, toate rîvnele, care, întocmai unei roci eruptive, să înglobeze toate superstițiile, tradițiile, toate fosilele sufletești. De aci, înfățișarea conciliantă a oricărei religii, de aci eclectismul și împreunarea de principii din cele mai contrazicătoare, idei din cele mai disparate, părñiri din cele mai opuse.

Filosofia, dimpotrivă, este creația unui singur individ — cel puțin aşa a fost până acumă. Oricăre caracteristica minții omenesti fiind nevoie de unitate, ceia ce a isbit mintea filosofului cînd a cercetat religiile n'a fost teismul în sine, existența unei divinități imanente sau în afară de lume, și nici principiul moral fundamental, ci contradicțiile dintre ideile de amănunt, inconveniente care se descopăr la fiecare pas, lipsa de logică, aş zice, care caracterizează orice religie organizată, adică adaptată la nevoile marelui număr. Lipsa de unitate logică este evidentă pentru orice minte ceva mai subțiată, elementele constitutive ale reli-

giei fiind din straturi geologice, aşa zicind, deosebite și cîteodată chiar foarte îndepărtate unele de altele.

În lupta dintre religie și filosofie trebuie să recunoaștem că aceasta din urmă s'a arătat și desinteresată și de bună credință.

În țara românească, pentru a ne întoarce la chestia noastră, o asemenea cernere a credințelor, a erenilor, o asemenea ciocnire cu religia, avangarda cercetării filosofice, care să pregătească apariția sistemelor originale — a lipsit cu totul; de aici vrăjmășia abrașă cu care au tăbărît asupra lui B. Conta reprezentanții religiei noastre, deși dînsul nu se atinsese direct de religie decât cu toată menajarea impusă de știință; de aici faptul că opera lui Conta apare astăzi, după atîtea decenii, în chiar ochii intelectualilor, mai mult ca un fenomen straniu decât ca o creație cu care se fălește un neam. Conta a fost impus publicului român de cătră străinătate!

Origina străină a lui Conta ne explică și rigiditatea cinstei lui, neclintirea simțului său de dreptate. Să nu fie aceste sentimente un ecou al puritanismului hughenot? Și gindirea lui lesnicioasă, lipsită de asprimele fatale unei frămîntări intelectuale începătoare și simțirea lui nuanțată și aleasă! Bogăția de cunoștință, extraordinară pentru o viață ce se termină la 36 de ani, complexitatea atât de armonizată a acelei minți care cu egală ușurință cuprinde și artă și filosofie și știință și organizare. Echilibrul perfect cu care s'a manifestat întotdeauna și simplicitatea cu care și-a pus viața în primejdie pentru ideea pe care o socotea prielnică neamului. Urbanitatea lui fără seamă, umanitarismul larg și toată distincțunea firească și toată tăria morală cu care s'a infățișat Conta în orice împrejurare! Asemenea însușiri presupun frecări îndelungate, repetate, presupun un creer desvăluit în răgaz și evoluat în răstimpuri mai prelungite decât o viață de om.

B. Conta e cel mai occidental dintre marii oameni ai neamului românesc. Poate că aci stă și explicarea faptului că a fost mai puțin prețuit decât oricare altul... Decât oricare altul!

Dar să se poată zice oare că B. Conta nu e una din gloriile cele mai curat românești? — Nu, desigur nu.

Familia mamei toată de preoți, deci neaoș românească,acea a mamei tatei, răzeși din tată în fiu, acea a bunicului, străină la origină, trăește patru generații în mediul cel mai desnaționalizator posibil, la țară; și chiar Neculai Conta venit «de dincolo» va fi fost romanizat, de vreme ce vine în capul unei colonii românești. Și să însemnăm un lucru: familia Conta, aşa de veche și cu atîtea mijloace de traiu lesnicios, aşa de împrăștiată în localități felurite și de oțelită din luptele ei de adaptare, în decursul atitor veacuri de cînd i se cunosc urmele, n'a dat decât un singur om superior, pe Conta cel născut în Ghindăoani!

Vra-să-zică vredniciei vinjoase a familiei Conta, pentru a

fiindnică, a trebuit să i se adauge seninătatea contemplativă și cucernică a preoților dela Ghindăoani. Râsvrătirea și raționalismul ascuțit al celor ce nu mai aveau astimpăr, ca să dea o inteligență creatoare, au fost să se topească în înțelepciunea și tăbdarea ingăduitoare a lui moș Toma Scutariu ! Moș Toma — iată străbunul sufletesc al lui Conta. Cinstă, dreptate, îngăduință, înțelepciune, acesta fu Conta, acesta fu și Toma Scutariu fiul de cioban, văstarul pașnicului visător, care din singurătatea lui voioită a dăruiat neamului romînesc și muzica și poezia lui populară !

Căci trebuie să distingem energia omului sănătos, vinjos, bine hrănit și bine înzestrat pentru luptă, de ceia ce e să numim inteligență. Aceasta nu e, cum se crede obișnuit, viociune, vigoare, putere de a înfrunta, de a răzbate, nu e luptă cît de izbutită, pentru satisfacerea marilor interese sau a micilor nevoi. Inteligență nu e muncă, ci supramuncă ; nu e energie, ci prisos de energie ; anume putere diferențiată, adaptată la cercetare, la creare, la pătrunderea celor încă nepătrunse. Inteligență nu e armă de luptă, ea e uneltă de muncă, e făclia care despiciă întunericul și-l dă fărăimițat viitoarelor generații. Pe cind energia nediferențiată, sau ceia ce se zice voință, putere de izbindă, sunt bogății mai mult pentru folosul individului ; și inteligență, izvorită dintr'insa dar trecută deja dintr'un stadiu mai înaintat, acel al diferențierii, este o avuție socială. Aceste două forme de energie pot exista la același individ, cele mai de multe ori se găsesc însă izolate. Iată de ce vom zice : oricătă energie și oricătă vrednicie va fi dovedit familia Conta în tot trecutul ei îndelungat, ea n'a dat decât o singură inteligență, o singură putere creatoare, pe autorul «Teoriei Ondulațiunii Universale», și acesta e român.

Copilăria și viața de școală. — Despre viața lui B. Conta nu e mult de spus, a fost așa de scurtă ! Toate actele oficiale îl arată născut în 1845. Tatăl meu mi-a spus în mai multe rânduri, că adevăratul an e 1846. Ar fi și neexplicabil ca un fiu de institutor care locuia într'un oraș cu școală, să fi întîrziat până la vîrstă de 9 ani, pe cind legea școlară de pe acea vreme statornicea limita de vîrstă la 8 ani.

Cei dintăi 6 ani Contă îi petrece în Ghindăoani cu părinții, cu bunicul și cu răzbunicul său. Dînsul era un copil liniștit, spre osăbire de soră-sa, care avea toate apucăturile unui băiat săburalnic. O plăcere a lui era să se plimbe cu mînile la spate — tînuta de meditare favorită în tot restul vieții — prin biserică, și se uita îndelung la chipurile zugrăvite, și apoi să le reproducă din memorie cu boiele pe care și le pregătea el însuși din buruene. De pe cărțile bisericești cite îi cădea în mînă, copia liniile și ornamentele colorate. Vorbea puțin, cînta mult și se atașa mai mult de animale decât de alti copii.

Dela 6 ani fu dus împreună cu soră-sa și două vere la Mănăstirea Varatec, la o mătușă. Tovărășele lui, unele mai mari decât dinsul, făceau fel-de-fel de sburdălnicii, dinsul nu le oprea, dar nici nu le ajuta.

Se vede că viața la Mănăstire nu era tocmai ademenitoare, poate și dorul de mama, care l-a bîntuit toată viața; într-o dimineață de iarnă, dinsul scoală pe soră-sa, copil de 4—5 ani, și amîndoi fug acasă. Acest gest de a nu lăsa pe soră-sa singură e caracteristic. Iată doi copii, din care cel mai mare n'are 7 ani, pe o zăpadă care le ajunge până 'n brîu, alergind să nu-i prindă din urmă și făcind drumul dela Varatec la T.-Neamț pe jos. Ajung la vremea prințului. Mama, plingind de groaza celor ce s'ar fi putut întîmpla, îi sue în pat și le pregătește de ale mincării. Tata care nu era acasă în momentul sosirii; el care nu admitea încălcarea unui ordin al său, cum află, îi scoală și fără să le îngăduie macar să mininice îi suie în trăsură și-i duce îndărapt.

Asemenea asprimi se vor fi repetat de mai multe ori... Așa erau vremurile pe atunci!

La 1854 B. Conta începe școala primară în T.-Neamț — exista una din anul 1852¹⁾ — și o termină în 1858 cu note foarte bune, după cum dovedește atestatul eliberat, fiind elasificat al doilea.

In Septembre 1858 trece intern la Liceul din Iași pe baza notelor școalei din Tîrgul Neamț, deci fără concurs. Anul următor rămînind repetent, își pierde bursa și devine extern.

Legenda spune că de teama asprimii cu care tatăl său avea să primească pierderea bursei, Conta n'a mai dat pe acasă, ci a rămas rătăcind prin Iași. Faptul n'ar fi cù nepuțință — toate se pot pe lumea aceasta! — eu însă nu-l cred. Nu-l cred fiindcă tata venea foarte des în Iași în tot acest răstimp și cu afaceri la Mîtropolie, era protopop, și ca să cerceteze pe fiica sa Eliza, copilul favorit, internă în școala centrală, și pentru altele. Cum să nu fi avut cîtdecît îndemnul să-și caute băetul, care era doar tot în oraș! Insuși autoritarismul lui exagerat e o prezumție în favoarea părerii mele^{2).}

Pe de altă parte registrele Liceului Național îl arată pe B. Conta cu următoarea situație:

1858—59	clasa	I	intern cu bursă
1859—60	"	I	extern
1860—61	"	II	extern, absent la examenul de desemn.

Și rămîne repetent pentru absența la desemn...

¹⁾ Vezi «Un jubileu» de G. Cosmovici, directorul Școalei No. 1 din Tg. Neamț.

²⁾ Vezi broșura: «În cheștiunea volumului Opere complete» de V. Conta, editat de C. Sfetea, 1914.

1861—62	clasa II
1862—63	» III examen integral în Septembre
1864—65	» IV extern
1865—66	» V
1866—67	» VI
1867—68	» VII

Atestatul

Profesophor Konsta Bacule, absolvent
ale uatps khae upunase ha skola usbirei
din topoh Neamț a făcut examen ha 7
Iulie 1858 și a reușit cu mărimea de
exemplu

Din Katedrom	pept bine
Cetate	demi
Gymnatica romane	demi
Limba latint	demi
Fizica națională	demi
Geografie	demi
Albulonelk	demi
Komunicarea	demi
Hidrografie	demi
Geodinamica	pezohat
Fisicala	bun

Fotocodat în opinia sa de Onop Monistofor,
ahr Konstak din arh Instinkției usbirei № 4835 și
kond se Profesor Ciprian № 30, acesta înspor să
aibă a fi urmărit gratuit în înlepnășii gimna
ziale din Iași

Profesophor skolu I. Tymonieff

Katolikols skolu Tymol N. Tymonieff

1858 Iulie № 41

Pe lîngă dovezile prin deducție, avem mărturia unui con-temporan, d. D. Lupu, care zice că până în anul 1863 și-a în-vățat zilnic lecțiile cu B. Conta, timp de trei ani. D-sa afirmă că

acesta sta la o gazdă la care se ducea și dinsul cîteodată și că B. Conta era băet sărac, *dar nicidecum în mizerie*, după cum spune legenda.

Că viața la gazdă nu va fi fost de invidiat — o cred! Că băetul acesta impresionabil nu putea ține piept firii prea neîmblinzite a tatălui său, — o cred! Dar ca să fi fost părăsit cu totul, timp de trei ani, cum zice legenda, iată ce nu voiu admite, chiar de s'ar mai fabrica o mie de scrisori pe lingă cele 8—9 de până acum!

In clasa a III-a, anul școlar 1962—63, Conta are colegi pe d. Dimitrescu Iași, pe C. Hogaș, pe G. Panu și Al. Lambrior, — acest din urmă cu siguranță mai în vîrstă, înscriș în școală primară încă din anul înființării, 1852¹⁾.

In 1863 Conta nu se prezintă la examen. D. Lupu (pe atunci zis Lupușor) spune că 'n primăvară, îngrijind de Conta, bolnav de febră tifoidă la o gazdă, s'a molipsit și el, — aşa că amîndoi pierd examenul; iar în Septembrie, cînd d-lui și l-a trecut, Conta era plecat cu o trupă de actori în provincie.

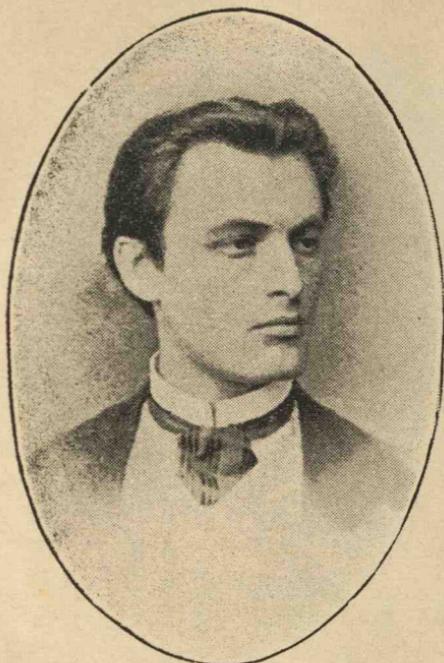
Intrarea lui Conta în teatru se explică foarte lesne. Ajuns la vîrsta cea mai primejdiașă, influențat de febra tifoidă care înviorăză exagerat organismul cînd nu-l doboară, fără nici o supraveghere, de o frumuseță deosebită, după cum afirmă toți cîți l-au cunoscut pe atunci, bunăoară și d. Victor Castano, lesne a putut dinsul cădea în cursa vreunei femei. Dar oare dispariția lui din Iași să nu fi fost pricinuită și de perspectiva de a intra din nou sub supravegherea directă a tatălui său, care tocmai se muta la Iași?

Din viața de teatru amănuntele sigure sunt acelea din biografia d-lui Rosetti-Tețcanu, date de cătră Conta însuși. Citva timp suflor, în trupa lui Lupescu, apoi actor, dinsul traducea, improviză cuplete, era iubit și prețuit de director ca și de colegi. Viața de teatru și-a petrecut-o în Roman.

In 1864—65 și toți anii următori până la 1868, Conta este elev regulat la liceul Național din Iași. Se distinge la disciplinele unde se cere cap: la Matematică, Istorie, Științe, Filosofie. Cunoscutul publicist d. A. Naum, care îi era și profesor, spune că bătea războiu cu profesorul de limba latină. Poate că profesorul de latină, să fi purtat războiu cu dinsul... Se întimplă și de acestea!

Toate vacanțile până la plecarea în străinătate, deci patru ani, Conta și le petrece în orașul Cahul unde tatul său era protopop, nu la un sat din ocel județ după cum afirmă d. Livianu. Tot aşa se înșală d-lui cînd spune: «*Conta ajuns bolnav în Basarabia, se întrema ca și cum s'ar fi vindecat de boala sa*». Vacanțile petrecute de B. Conta la Cahul sunt patru, nu două, între anii 1865—69, iar boala lui de piept începe în Octombrie 1871.

¹⁾ Vézi «Un jubileu» de G. Cosmovici, directorul Școalei No. 1 din Tîrgu Neamț.

Conta în 1867-68—Iași

Conta în 1869—Bruxelles

In aceste vacanții Conta, rămas cu patima teatrului, organizează și joacă teatru de societate. Tot repertoriul acelor vremuri trece prin mîni: Alecsandri, Millo, C. Negrucci. Dînsul era și regisorul și actorul de forță. Juca pe Cc. Chirița, pe Baba Hîrca, pe Pâlimarul din «Florin și Florica», ect. Cînta frumos, improviză cuplete de actualitate, le făcea și muzică. O melodie drăguță a lui, pe care și-o amintește soră-mea, am scris-o și am dat-o d-lui Humpel. O dramă originală, care avea să se joace în Cahul, a rămas în păstrarea colegului C. Ressu. Cine va fi găsit-o? O alta, tradusă, spune soră-mea, printre anii 1876—77, trebuie să fie în cartoanele Teatrului Național din Iași.

lată două poezioare din timpul cînd era licean, păstrate într'un carnet vechiu :

Madrigal

Aurora blondă din patu-i de flori
 In zadar ridică fruntea-i radioasă,
 Luna se ascunde în zadar prin nori
 Ca să se arăte și mai grațioasă.

In zadar zefirul varsă 'n timp de noapte
 Răpitoru-i cîntec, cînd prin frunze-aleargă :
 Ale talei grații le-a 'ntrecut pe toate
 Căci surîsu-ți face cît natura întreagă.

Suvenire (fragment)

In a mea viață tristă, fură cîteva momînte
 Ce la carul fericirii înjugate mă purtau.
 Palpită inima 'n mine de transport, de dulci turmente,
 Ce pe albia speranței adormit mă legănau.

In 1864 Conta urmează clasul de violoncel la Conservator.

In 1866 Conta, care după spusa d-lui Ioan Demetriu, actualmente pensionar¹⁾ se afla într'o zi în sala de recepții a corului metropolitan — nu ne spune dacă era sau nu corist — improvizăză, după cererea dirigitorului, cîteva versuri pentru imnul pre-gătit în cîinstea Prințului Carol.

Muzica era deja făcută de cătră profesorul Burada, aşa că greutatea improvizatorului era dublă.

¹⁾ Vezi «Universul» din 18 | 2 1914.

Dacă nu găsim profunzime de idei și nici imagini noi în versurile reproduse, să nu uităm că avem de-a face cu un băet tînăr de tot, că săntem în vremea cînd Alecsandri, regele poeziei, nu producea nici el cu mult mai ales decît atîta și că totul se petrece în perioada cînd limba e înbăcșită de neologisme.

Ca pe-un soare de mărire
 Națiunea te-așteptat
 S'o conduci mai cu grăbire
 Cătră scopul luminat.

Carol, prinț de viață mare,
 Fă iar mîndri pe Români
 Să nu stea în desperare
 Tot privind la cei străini.

Tirania ce ne strînge
 Jugul care-l suferim
 Si dezastrul ce ne 'ncinge
 Fă ca să nu-l mai simțim.

Carol, prinț de viață mare,
 etc.

Conta a avut nu numai glas, dar și un talent muzical remarcabil. Minuia cu mare destoinicie vioara, punea la piano tot ce auzea, iar în 1877 a compus un marș eroic pe care-l dădu lui G. Scheletti să-l scrie pentru orchestră și care a rămas pierdut în hirtiile acestuia.

De aci gîndul lui Conta ca eu să-mi fac o carieră cu muzica — aceasta i-a fost dorință — dela cunoașterea propriului său talent. Și nu se 'nșelase; după spusa d-lui W. Humpel, care nu era om să se mulțumească cu puțin, talentul meu pentru muzică a fost cu adevărat rar. Cînd am început eu clavirul, Conta, care ținea să supravegheze el însuși cultura mea muzicală, îmi fixă orele de exercițiu între 10—12. Era totdeauna acasă în vremea aceasta. Cît timp cintam, dînsul scria. De multe ori îmi cerea anumite bucăți. «Lucrez mai bine cu muzică», zicea dînsul, «deși la compozițiile de Bach, Haydn, etc. mi-e peste putință să mă izolez de cîte auzite». Cînd am ajuns, după trei ani de clavîr, să atac întăile sonate de Beethoven, dînsul încîntat de progresele mele, mi le comandă într'o ediție franceză și mi le înmînă cu tot ceremonialul unui dar preios. N'am apucat să le cînt cu el însă: trecusem în cursul secundar și fui plasată în internatul doamnei Humpel.

Dar am anticipat cu zece ani. Să ne întoarcem îndărăpt. În 1868 Conta trece bacalaureatul și se înscrie la facultatea de drept din Iași, facultate pe care avea s'o ilustreze ca

profesor peste patru ani. Era pedagog la Liceul Național, împreună cu colegul de clasă și prietenul D. Cota.

Anul următor el obține, prin Octombrie, dela societatea «Pogor-Fătu» din Iași, o bursă pentru studierea comerțului la Anvers.

Bursa ii fusese acordată pe **trei** ani. În August 1871, deci după doi ani în loc de trei, Conta ia diploma de capacitate cu foarte mare distincție, clasat al doilea, numai fiindcă în calitate de străin nu i se putea acorda bursa de călătorie în Europa,—cu gîndul și cu nădejdea ca să-i rămîne anul al treilea pentru studiile sale favorite. Societatea care-l trimese, interprezind însă într'un chip strîmt, ca să nu zicem meschin, regulamentul, ii suprimă bursa imediat, deși Conta avea dreptul la ea încă pe un an. Această lovitură nu va fi contribuit cu puțin la boala lui!

Diploma de capacitate o obține Conta în 1871; în Octombrie precedent, luase candidatura în drept la Bruxelles. Dacă adăugim la munca pe care o reprezintă acestea, studiul limbilor străine, germană, engleză, precum și încercarea de a urma lîterele — între hîrtiile lui Conta am găsit cîteva rînduri dela Tiberghien cu titlul «mon cher élève» — ne dăm seama cum din acest exces de muncă sănătatea lui a trebuit în mod fatal să iasă sfărămată.

In 1870 Conta, care până atunci fusese în două rînduri președinte societății studențesti din Bruxelles, se face remarcat în intrunirile «Internationalei». Această distincție dovedește că dînsul întreținea legături de aproape cu studenții, ceia ce reprezintă încă o cheltuială de energie.

Cînd i se suprimă bursa, în Septembrie 1871, Conta se duce în Gand, unde viața e mai eftină, ca să-și pregătească doctoratul, trăind deocamdată din banii pentru întoarcerea în țară. Luna următoare însă, întâile simptome de ftizie se arată și doctorii îl trimit la Pisa. Conta își trece totuși doctoratul la Bruxelles în Iulie următor, în August se întoarce la Cahul, unde pledează de cîteva ori, iar în Octombrie, acelaș an, se stabilește în Iași. În Noembrie, printr'un concurs strălucit, obține catedra de drept civil la Universitate. Toate acestea se întimplă în 1872.

O văd și acum sosirea lui Conta în Cahul. Dînsul mă cunoșcuse în ultimele vacanțe petrecute în țară, eu îl vedeam pentru prima oară. Era într'o seară de vară. Căldura copleșitoare și aşteptarea neliniștită le simt încă. Tata, care se dusese la Iași să-l aducă, se coborî cel dintâi din trăsură și adresindu-se cătră noi: «Iată-l, vi l-am adus». Nalt, slab, ras cu totul, cu părul blond, puțin buclat, și în toată făptura lui ceva aşa de străin și aşa de altfel decât la ceilalți oameni!

Deși boala se manifestase de un an aproape, dînsul era vesel: cînta ori fluera și era vorbărești și bun cu noi copiii și bun cu toată lumea.

Copilăria și viața de student ale lui Conta sunt caracteri-

zate prin porniri foarte osebite, dacă nu chiar protivnice. Pe deoparte reveria, contemplarea, apropierea de natură, respectarea mersului firesc al lucrurilor, duioșia pentru tot ce ține de pămîntul unde a crescut, nostalgia pentru tot ce i-a înconjurat copilăria, dorul de tot ce lasă în urmă. Ele îl fac să se izoleze de ceilalți copii, de zgomoț, de mulțime, spre a-și putea urma firul tihnit al gîndirii ori dorul biruitor «de-acasă». O manifestare de felul acesta este trebuința lui de muzică. Cînd n'o are din afară, cîntă ori flueră el. Și niciodată nu-i veselă muzica lui! Tot de această pornire ține și iubirea lui pentru poezia populară, pe care o culege cu dragoste între 1865—69 în Basarabia. Colecția de poezii populare care se publică în operele complete ale lui Eminescu, e făcută în mare parte, dacă nu chiar în întregime, de cără Conta și trimeasă aceluia din Gand în 1871 prin dr. Fătu. O altă manifestare de aceiași natură este indemnul pe care-l dă, mai tîrziu, lui Creangă, căci doar întreaga operă a prozatorului din Humulești a trecut mai întâi prin mînile lui Conta.

Altă pornire tot atit de imperioasă, tot atit de stăpînoare, este nesațiu său de cultură: muzică, știință, literatură, teatrul, filosofie, arte plastice, organizare, totul îl interesează, totul îl îndeamnă, totul îl farmecă. Pe lîngă limbile franceză, italiană și engleză pe care le vorbea bine — cele două din urmă învățate numai în cei trei ani de străinătate — pe lîngă germană pe care o poseda îndeajuns, el înțălegea flamanda și se incumeta să citească în toate limbile românești. Era un cunoscător în artele plastice — grație vieții în țări flamande și în Italia — cum poate n'a fost altul în țară pe vremea lui, iar belșugul de cunoștință în știință, literatură, îndemânarea lui de orientare în fiecare disciplină, făceau admirația tuturor cunoșcuților săi. Și să nu uităm că specialitatea lui erau dreptul și comerțul!

Acest nesațiu de cultură i-a fost scutul de apărare. Tânăr, fără supraveghere, căzut în cursă la vîrstă de 16 ani, fără nici un îndrumător spre bine, Conta se ridică de-asupra tuturor îndemnurilor, a tuturor ispitelor, se ridică întărit, oțelit, sub îmboldirea unică a dorinții lui de a învăța. Nici în copilărie n'au putut pune stăpinire pe dînsul pasiunile, atit erau de puternice stăpinirea de sine și trebuința de a gîndi.

Exactitatea, conștiinciozitatea, desăvîrșirea cu care dînsul făcea totul, sănătatea, sunt încă de remarcat. Că niciodată n'a lucrat dînsul din vanitate, ci din sentimentul datoriei și din placerea de a gîndi, avem doavă și'n faptul că pe cînd la Iași n'a fost întăiul, deși ar fi putut fi, în Anvers, unde era pe *seama altora*, a fost cel dintâi în amîndoi anii. Cît de cinstit își respecta el obligația luată față de societatea ce-l trimisese, se vede și din mulțimea caetelor, cuprinzînd cursurile școalei de comerț (*Economie politică*, *drept maritim*, *drept comercial*, etc., etc.) toate legate, scrise cu ordine și c'o îngrijire neînchipuită, cu tablă de materie, cu paginație, cu titluri și subtitluri, — adevărate volume!

Parte din aceste caete sănt la «Academia Romină», parte la mine.

De asemenea a rămas dela dinsul o colecție de hîrtii folosite ca material didactic (trate, facturi, hîrtii de expedijie, etc.) Le păstra Conta ca o amintire, sau mai curind ca material de imitat în școlile românești? Această colecție, cu atit mai prețioasă cu cît a trecut peste dinsa o jumătate de veac, se va încreștină poate școalei de comerț gr. II din Iași, școală întemeiată de Conta ministru, ca o despăgubire dată orașului care-și putuse permite luxul să trimeată un filosof să învețe știința schimbului.

Din viața de liceu a lui Conta să semnalăm și întâiul său succes de filosof. Cînd era în ultima clasă profesorul titular de filosofie, un oarecare Lates, dacă nu mă înșel, se îmbolnăvește și lasă pe Conta, elevul său cel mai distins, ca suplinitor.

Iată cum se exprimă d. Rosetti-Tețcanu, asupra acestei întimplări :

«Vechii colegi ai lui Conta n'au uitat acea faimoasă conferință în care el schița în linii mari sistemul quasi-spencerian pe care avea să-l expue după zece ani : evoluția universală ondoliformă a plantelor, a animalelor, a omului, a societăților, a pămințului, a lumiilor, totul din propriul său avut, fără să cunoască nici de-aproape, nici de departe, pe maiștrii evoluționismului modern. Dealmintrelea în anul 1867 Spencer nu era tradus în franceză, iar Conta nu învață engleză decit la Anvers, în 1870—71».

Conta în căminul său.—Dela reîntoarcerea din străinătate în 1872 și până la stabilirea în București, Conta a locuit fără întreținere cu ai lui. Un altul, și încă dintre fiili cei mai duioși, s-ar fi mulțumit să contribue bănește la întreținerea familiei și atit. Dinsul să strîmtorat pentruca toți să-și aibă binele cît îl îngăduia situația lui materială. A ținut în Svițera pentru studiul medicinei pe sora lui Eliza, a plătit pensionul — și pe vremea aceia internatul la Humpel însemna 1400—1500 lei pe an — pentru mine, a plătit solvenția fratelui din școală militară.

După masa de seară Conta stătea de vorbă cu ai lui până ce putea să-și reia scrisul : întreba de nevoie fiecăruia, de chipul cum își petrecuse ziua, făcea politică cu tatăl său, cetea pentru el și pentru soră-mea gazete și reviste — și cum cetea! Cu ce desăvîrșire! Multe din cunoștințele de cultură generală, dar mai ales setea mea de studiu le datoresc numai acestor ore bine-cuvîntate.

Intr'o zi mă găsește cu o broșurică «Moș Nichifor Coțcarul». Se uită lung la mine, apoi mi-o ia din mină, fără minie, dar hotărît : «Asta nu e pentru tine. Am să-ți dau eu altceva *anume* pentru fetițe». Și de atunci avea grija să comande cărji și pentru noi copiii : din biblioteca lui Riureanu, mai tîrziu cărji franceze cu teatru, poeziî de școală, etc.

Ne 'ntreba cîteodată: «dar bine voi, copii, n'aveți nevoie de bani?» Și ne da totdeauna cu mult mai mult decît ceream.

La via din Bucium a stat Conta o vacanție mare. Cetea toată ziau sub un stejar bătrân din fundul viei. Stejarul, care numără cîteva sute de ani, sta singur singurel, pe muchea dealului, în mijlocul unei întinderi de pajiște. Din umbra lui nepătruinsă, o priveliște minunată: orizonturi largi, depărtări pierdute prin care de abia zăreai, pitulate și convîrșitor micșurate, lașul cu sateliști lui de tîrgulețe și de sate. Numai cu acest stejar, simbolic în măreția lui stingheră, și-a înfrâgit singurătatea singurătcul cugetator român ...

B. Conta despre care marele Hasdeu spunea că a fost «cel mai fermecător om pe care l-a dat neamul romînesc», era nalt, cu părul aproape blond și ochii aproape negri, cu fața de albeață sidefului, spre osebire de alți fizici care au paliditatea fildeșului, cu barba foarte neagră, buzele foarte roșii și dinții foarte albi. Dicția îi era clară, distinctă, muzicală, glasul simpatice, deși cam slab, infățișarea de o simplicitate și de o naturaleță pe care le scoteau în relief în chip neașteptat, eleganță ținutiei și a mișcărilor, distincția și îngrijirea neîntrecută a persoanei lui. Cu un spirit de ordine extraordinar, gospodărioara lui proprie — două odăi spațioase — era întotdeauna în cea mai perfectă stare. Lui Conta nu-i lipsea niciodată nimic și nimic nu se făcea în ultimul moment: toate erau chibzuite și pregătite cu mult înainte. Nimic nu ținea sub chee. Eu, care păna la intrarea în internat, aveam slujba să șterg colburile dupăce îsprăvea servitoarea de griji, mă întîrziam adesea printre lucrările lui, printre cărți și manuscrise. O mulțime de hărți mici, cu fel-de-fel de însemnări — cu cugetări, planuri de lucru, etc. — mișunau pe biurou și'n saltarele lui. Ce s-au făcut toate? Cine le-a folosit?

Odată găsind două căete frumos legate, unul început, altul nou, mi l-am luat mie pe acesta cu cea mai deplină seninătate de conștiință. Cind dînsul mă întrebă: «eu l-am luat, zic, îmi trebue să copiez întrînsul poezii frumoase»...

— Daa? Apoi bine!... dacă-ți trebue... și încă pentru poezii frumoase...»

Și atît i-a fost cu apărarea proprietății lui.

Altădată, ce să-mi vie în minte? Să usuc flori în cărțile lui, mult mai mari și mai groase decît ale mele. Cind bagă de seamă, dînsul, cu bunătate: ...«nu, asta nu se poate. Tu îmi strici cărțile. Uite își dau eu una *anume*», și subliniind cu stăruință ultima vorbă, ca și cum ar fi vrut să-mi spună ceva cu aceasta, îmi dăruí un dicționar gros.

Intr'o zi primește Conta, chiar în vremea prinzelui, o scrisoare dela Panu din Bruxelles. Ce scrisoare, un adeverat volum! 12 coale pline. Eu mă întrebam cu nedumerire: «Ce poate avea de spus un om care scrie 12 coale?» Iar adouazi, pe cind îmi faceam slujba, găsind scrisoarea deschisă pe biurou, m'apuc s'o

cetesec. Nu mi se spusese că lucrul nu e îngăduit, nu se ivise nici prilejul.

N'am înțeles o boabă din scrisoare, am reținut însă un pasaj: «Dragă Conta, să mă erji că nu ţi-am făcut comisionul. N'am fost la iubita ta fiindcă i-am pierdut adresa. Trimete-mi-o cu cea dintâi scrisoare.»

Cind tatăl meu, puțin timp după aceia, stăruia să primească o partidă ce i se oferea — la noi toate se discutau în fața tuturor — și dînsul zicea: «Nu mă însor niciodată, nu vreau să las un bolnav mai mult pe lume, iar dacă m'ăștă insura, tot pe *dînsa* aş lua-o»...

— Cum? să aduci o străină...

Eu zimbeam cu înțeles, știam și eu că acea «*dînsa*» era din Belgia...

O persoană pe care Conta a admirat-o foarte mult a fost d-na dr. Sacara. Poate că și pentru frumusețea ei, dar mai ales pentru maturitatea inteligenței și felul ei de-a fi «om». Dînsul avea groază de femeile care păstrează naivitatea și fasoanele de fetică de 15 ani până tîrziu. El vroia ca femeia să nu fie păpușă, ci om, și zicea că pentru a nu rămîneea ridicolă ea trebuie să îmbătrînească și intelectualicește și *moralicește* întocmai ca și bărbații. Iacă dece era veșnic nedumerit de dragostea lui Eminescu pentru Veronica Micle. Poate să fi intrat pentru ceva în această nedumerire și repulzia de a trada și considerația pentru Stefan Micle, care a fost, pare-se, un om foarte respectabil.

Fapt e că cel întâiu care s'a gîndit să înființeze în România școale secundare pentru fete, școale adică de pregătire pentru intrarea în Universitate, a fost Conta, și aceasta încă din 1881, cînd nici un Stat din Europa nu îndrăznise încă să o facă.

Conta, care era mai totdeauna îmbrăcat în negru, ba a purtat cîțva timp și niște butoni cu cap de mort, avea o preferință pentru culoarea albastră. Mobile, lucruri mărunte, chiar geamurile odăii lui de culcare erau toate albastre. O atmosferă calmă, o liniște răcoritoare, o îndepărțare de restul lumii, stăpineau căminul lui. Deși eșea foarte puțin, din pricina musafirilor care nu-l mai slăbeau, — dr. Tausig, Panu, V. Bejan, Tassu veneau și de cîte mai multe ori pe zi, — dînsul era nevoie să lucreze până la 3—4 noaptea. Așa fiind, se scula relativ tîrziu. Nu apărea între noi decît pe la $10\frac{1}{2}$ —11, cînd i se orîndueau camerile, dar oricînd apărea, dînsul era în ținuta cea mai îngrijită, ca și cum ar fi fost pe punctul să iasă în oraș. Atâtă respect de sine însuși, atâtă considerație pentru ceilalți, indiferent cine ar fi ei, iată o însușire care nu poate fi decît moștenire din strămoși occidentali...

Conta era relativ puternic, vînjos. Ca student practicase multe porturi. Un lucru cu care se fălea dînsul, era că știa să înoate i pe spate, ceia ce este, pare-se, o culme în specialitate. Iată dece se mulțumea drept armă, cu un box pe care-l purta veșnic în buzunar. Nimic nu-i putea inspira teamă decît perspectiva de

a pune mină pe o broască. De această idiosincrazie ridea el foarte adesea.

Dormea cu toate ușile descuiațe, ceia ce de altfel era obiceul casei. Tatăl meu, care avea un auz extraordinar de ascuțit și care veșnic era în căutarea unui prilej să-și descarce forța lui quasi-herculiană, ar fi fost încintat să-l viziteze niscaiva rău-făcători.

Intr'o noapte pe la 3—4 un oarecare Cantacuzino-Bașotă, derbedeu descendant de-al lui Gorciacoff, se introduce neauzit, grație galoșilor pe care-i purta drept orice încălțăminte, drept în camera de culcare a lui Conta. Cind acesta se deșteptă, — dormea foarte ușor, — Cantacuzino ceru cîțiva lei, sub pretextul că n'are cu ce-și plăti camera la otel. Conta nu-l dădu pe mină poliției, dar de-atunci prinse să-și încuie ușile.

Arareori l-am văzut pe Conta nerăbdător și niciodată violent. Veșnic lin, veșnic egal, veșnic bun. Ce dominare asupra nervilor! Ce odihnă stăpînoare în toată firea lui! Deși eram încă un copil, mă izbea contrastul dintre neastimpărul imprăștiat și imprerativ al tatălui meu, și calmul concentrat, îngăduitor și veșnic stăpin al fratelui meu.

Intr'o zi Conta veni în sofragerie cu o carte în mînă, liniștit ca totdeauna, dar la o oră la care nu venea altădată. — «Du-te și spune servitoarei să astupe soba din biurou că s'a aprins». Și s'a așezat să cetească mai departe. Sgomotul și vinzoleala celor ce au stîns soba nu l-au făcut să-și ridice ochii de pe carte nici o minută.

Altădată eram la masă. Mare tăărboiu în stradă. Tata, soră-mea, frații, toți la fereastră. B. Conta ridică ochii de pe jurnal — avea răul obiceiu să-și cetească gazetele în vreme ce mînca — ca să mă întrebă, mai mult prin semne, ce se întimplase. Eu, suggestionată probabil de liniștea lui și luînd zimbetul cu care răspunse tăcerii mele, drept aprobare pentru lipsa mea de curiozitate, nu m'am clintit din loc. Dacă tatăl meu nu s'ar fi însărcinat cu dela sine îmboldire, să povestească cele ce văzuse, Conta nu le-ar fi aflat niciodată!

Un fel de stăpinire nu numai asupra lui și a mediului, ci asupra momentului, a actualității, un echilibru veșnic stabil, o selectare a manifestărilor sufletești numai în virtutea însemnatății și a valorei lor morale — iată o forță caracteristică a lui Conta și pe care, eu una, n'am mai întîlnit-o la nime.

Conta era de principiul că până la proba contrară fiecare are dreptul să fie socotit om detreabă. Încrezător, binevoitor și gata să servească pe oricine. Tatălui său, — român curat în privința aceasta, — bănuitor și sceptic, ii trebuiau dovezi nenumărate ca să înceteze de a considera pe fiecine, și asta chiar dela început, drept un hoț. De aci discuții nenumărate. Cind B. Conta cădea victimă vreunui dintre necinstitii care mișunau pe atuncea, cum mișună și astăzi, tata jubila! Și apoi dă-i! Discuție, morală, formule sentențioase! ... Conta, care până la proba evidentă, apără cuno-

Conta in 1870—Bruxelles

Conta în 1876—Iași

Conta in 1878—Paris

Conta in 1878—Paris

cuții cu atita căldură, de parcă și erau toți măcar frați de cruce, încheia cu atita: «ei, de-acum știu cu cine am de-aface și nu mai vreau să aud de trăește ori nu».

Aceasta i-a fost singura urmă de luptă contra invidioșilor și a dușmanilor: uitarea, ignorarea! De aceia a și fost doborit!...

O singură vorbă mai aspră am auzit dela dinsul: «nu înțeleg cum pot fi oameni care să nu se simțească; să nu știe că pot minca și până cind pot bea.»—Dojana era la adresa lui Creangă.

Și acest om pe care, deși modest în tot felul său de a fi, nu-l intimida nime și nimic nu-l surprindea—atât părea de pregătit în tot momentul pentru toate!—acest om pe care nu-l interesau decât manifestările selecționate de simțul său artistic, de preocupările lui filosofice, de rafinarea excesivă la care-l adusese și boala și cultura, acest om, deopotrivă de egat cu toți oamenii care veneau în atingere cu el, și mai de sus și mai pe jos, era de o bunătate fără samăn. Un fel de risipă condamnabă chiar! Cheltuia tot! se cheltuia el însuși nu numai pentru ai lui, dar pentru oricine ar fi avut nevoie de ajutor. A întreținut mai mulți ani pe sama lui—mi-a spus-o marele Caragiale—pe doi nepoți de-ai acestuia, și pe un băet sărac din județul Iași. Scria statute pentru fel de-fel de societăți, traducea articole și piese de teatru pentru prieteni de-ai prietenilor, pentru cunoșcuți de-ai cunoșcuților săi. Cine nu s'a folosit, cine n'a abuzat de bunătatea lui?... L'am văzut chiar învățind cum se rostește, odată franțuzește, altădată italienește, pe Pr. Ienăchescu, un prieten al tatălui său, care avea să cetească de Paști Evangelia în aceste limbi.

Conta era un advocat de mină întâi, dar un advocat *suī generis*; nu pleda decât pentru cauzele drepte. Onorariile rămîneau cteodată numai pe hîrtie. Niciodată n'a reclamat în contra clientului de rea credință! Sint la noi și acum hîrtii și iscălituri care dovedesc restanțe de plată dela clienți. Nici tatăl meu n'a vrut să facă uz de ele. Cind un om se urcă la atari înălțimi susțește, un singur omagiu i se poate aduce: să-i respectă voința întru totul! Și nu era slabiciune bunătatea lui Conta, ci belșug susțește, dărinie, risipă, îngăduință largă pentru veșnicile netrebnicii și păcătoșii omenești! Care-i credinciosul care să se măsoare în virtuți creștine cu acest ateu hulit de biserică? Care-i spiritualistul, care să se măsoare în cinste, în cumpătare, în traiu demn și util tuturora, în jertfa de sine, în idealism într'un cuvînt, cu acest scrupulos reprezentant al materialismului științific?

Prietenii și admiratorii lui Conta.—În Iași Conta a locuit mai întâi într'o casă din strada Hotinului, cu o grădină nesfirșită, dar cu o intrare fără multă aparență. Anul următor s'a mutat în strada Cișmeaua Păcurari. Nu știu numerele caselor, dar le recunosc, deși grădinile au dispărut și păreții s'au tupilat. După aceia în strada Anastasie Panu, în niște case ale Statului,

care se închiriau la licitație, iar în 1879 în Sărărie, casele Columb, apartamentul de sus. La 1881 Conta se stabilește în București, mai întâi la otel Capșa, într'o cameră din etajul I, apoi în strada Stella No. 6, unde se stinge.

Amintirile mele personale sunt mai ales din ultimile două locuințe din Iași. Odată mutat la București, eu nu l-am văzut pe B. Conta decit în sicriu.

Până la 1879 Conta a trăit retras. Eșea foarte puțin, iar în zilele cînd avea curs la Universitate, sau intrunire la *Junimea*, nici nu primea pe nimeni. În schimb în celelalte zile, de la zece dimineață și până seara tîrziu, era la el un *du-te-vino* neîntrerupt. Cei pe care i-am văzut mai des în casa lui, erau: Tasu, Pogor, Panu, Lambrior, V. Gheorghian, Caragiale, Naum, Hogaș, avocații Pandele Zamfirescu, Bejan, Gr. Macri, Roiu, frații Șendrea, artistul C. Stahi, profesorii C. Cobălcescu, Dimitrescu-Iași, Culianu, M. Fompiliu, Dospinescu, Beldiceanu, I. Negruzzi, Creangă, Eminescu, general Dabija, și 'n genere toată *Junimea* afară de corifeii: d-nii P. P. Carp, Maiorescu și Alecsandri.

Creangă care era prieten cu tatul lui Contă, de pe vremea cînd se găseau amindoi la biserică Bărboi, „marele mîncău“ cum îi ziceau prietenii nejunimiști, sosea foarte adesea în preajma prinzelui: să fie sigur că găsește și pe tată și pe fiu!

— „C. C. Vasilică, am venit și eu cu prostii de-ale mele, să vezi și mătăluță ce scofală-i de ele“. Si 'ndată adăoga: „...poi eu am nimerit-o ca prostu... las că vin altădată“. Până ce Conta zicea: „Lasă, Domnule Creangă, stăm mai întâi la masă și după acea cetim“. Si aşa se facea.

Poate că ajutorul lui Contă să se fi redus la ortografie și punctuație; poate să fi fost numai indemn; dar fapt e că tot ce Creangă a citit în *Junimea* a trecut mai întâi pe la Contă. Acest lucru mi l-au afirmat și tatăl meu și sora mea și Pr. Enăchescu.

Dar în 1881, cînd Contă fu nevoit să se retragă din minister din pricina protestelor împotriva proiectului său de lege, cine făcuse mai mult tărăboiu? Cine alergase mai pătimăș prin toate ungherale ca să adune iscălituri? — Creangă! Si totuși, de îndată ce altă că B. Contă e în Iași, avu curajul să se înfințeze — tot în preajma mesei. Mai blajin ca oricînd, cu aceiași căutătură unsuroasă care simula umilință: — „Bine ai venit sănătoșel c. c. Vasilică!“ și-și îreca minile respectuos, respectuos...

Conta l-a poftit la masă, dar i-a vorbit foarte puțin. Sora mea, revoltată, pe cînd îl petrecea la eșire, i-a zis-o de-adreptul: „Uite, Domnule Creangă, după cele ce ai făcut, parcă n'ai mai avea ce căuta pe la noi“.

Si aşa s'a isprăvit prietenia cea mare...

Pictorul Veruzi, venea la orice oră, — Conta dăduse ordin să nu-l supere nimeni, — și l-a din garderoba acestuia tot ce-i trebuia. Pentru dînsul Contă a plătit în nenumărate rînduri — o

spunea cătră tatăl meu, cind începu a-l plăcisi lucrul—și abonamentul la restaurant și hainele la croitor. După spusa marei lui Caragiale, Veruzi nu era singur care făcea împrumuturi à fonds et intérêts perdus dela Conta, mai erau: prozatori, poeți, compozitori, politiciani și alții...

Cu Eminescu prietenia a rămas mult mai ceremonioasă. Mi-aduc bine aminte de marele nostru poet, cum l-am văzut întâia dată. M'au izbit pletele lui negre, prea unsuroase, după părerea noastră a copiilor, șuba enormă cu guler de vulpe, și ochii lui grozav de negri.

După plecarea poetului, unul din copii vom fi avut o purtare ireverențioasă, nu știu: — „Ce înseamnă asta, copii? Se poate? Dar știi voi cine e acesta? Țineți minte: acesta este Eminescu, cel mai mare poet român!“

Și asta se petreceea pe vremea regalității nediscutate a lui Alecsandri, prin 1875—76, cind despre Eminescu nu credea nimene mare lucru, nici macar poetul însuși.

Grozavă prietenie a fost cu Panu, sora mea era și ea prietenă cu nevasta dintăi a lui Panu. Odată pe cind se vorbea în casă despre dinșii, eu de colo ne 'ntrebătă: „în locul mătale, eu n'ăș primi în casă pe Panu: prea seamănă a cine care mușcă pe la spate“.

Apreciare de copil...

In „Amintiri dela Junimea“ Panu își face o placere să abunde în erori asupra lui Conta. Spune bunăoară că acesta se pregătea de concurs prin 1874, cind se întorsea din străinătate; că la această dată locuia în Sărărie; că la „Junimea“ a intrat tirziu de tot, prin 1879—80¹⁾; că prin 1874—75 i-a cerut lui Panu un volum de Spencer „despre care n'auzise încă“, iar doi ani după aceia—băgați de seamă, vă rog, nuanța!!—dinsul a scris etc. etc.²⁾

Conta a fost numit la Universitate în 1872—decretul există și la noi—a locuit în Sărărie între 1879—1881, a intrat la „Junimea“ în 1873—după o scrișoare din 1915 a d-lui Iacob Ne-gruzzi adresată mie—și a publicat întâia sa scriere filosofică în 1875. În privința legăturii cu teoria lui Spencer, pasajul lui Panu trebuie confruntat cu acel al lui Rosetti Tescanu. Si Tescanu și Panu au fost prieteni de-ai lui Conta; nu poate unul fi bănuit de parțialitate mai mult decit celalt.

„Vechii colegi ai lui Conta n'au uitat acea faimoasă conferință în care el schița în linii mari sistemul quasi-spencerian pe care avea să-l expue după zece ani: evoluția universală ondoliformă a plantelor, a animalelor, a omului, a societăților, a pământului, a lumilor, totul din propriul său avut, fără să cunoască nici de aproape uici de departe pe maiștrii evoluționismului modern. De-altminterea în 1867 Spencer nu era tradus

1) Vezi pagina 136, vol. II.

2) Vezi pagina 182, același volum.

În franțuzește, iar Conta nu învăță englez este decit la Anvers în 1870—71¹.

"Amintiri din *Junimea*" nu este o lucrare istorică, ci una literară, iar literatura, după definiția lui Emile Zola, pare să se, definiție admisă și de G. Panu, este: „adevărul trecut prin prisma personalității scriitorului“, adecă raza de lumină deviată și alterată potrivit însușirilor prismei, sau, faptul obiectiv *deviat* și *alterat* potrivit însușirilor intelectuale și morale ale scriitorului.

Scena dela Buch în care Conta ar fi exclamat: „mă, Veruzi, tu nu știi cit aș da eu să fi zis cuvîntul care l-ai zis tu“, scenă cu care Panu vrea să arăte că și Conta ar fi avut ceva de invidiat dela Panu și Veruzi, anume spiritul,—mie una îmi spune cu totul altaceva. Nu mai vorbim de cazul cînd vorba lui Conta ar fi fost o ironie...“

Că nu va fi fost de duh Conta, tot ce e cu puțință! Nu le-o fi avut omul pe toate! Dar noi, familia, nu știm să fi invidiat Conta ceva pe lumea aceasta: nici mărire, nici avuție, oricum, mai reale decit spiritul lui Panu... Sau poate că Panu prin spirit înțelegea pe cel practic...

Iată cum îmi explic eu scena dela Buch. Conta era om delicat, subțire. El ajuta pe Veruzi. Temindu-se să nu-l jignescă, să nu-l umilească, căuta să-l ridice în proprii lui ochi, exagerind valoarea vorbelor de duh,—că doar atita avea și bietul Veruzi!

Cum ar fi dus Conta modestia până acolo, ca să nu și simtă superioritatea asupra lui Panu și Veruzi?

Cînd Panu s'a întors din străinătate,—unde fusese trimis de d. T. Maiorescu, amănuntul trebuește reținut, fiind că-și are importanță lui,—n'avea nici o carieră. Conta, ministru în cabinetul lui Ioan Brătianu, îi incredință direcția unei gazete din Iași. Se înțelege că dacă-i dădea fondurile, avea să-i fixeze și direcțiva. Ei bine, scrisoarea trimeasă pentru statornicirea politicei de urmat, Panu... a dat-o ziarului „Timpul“, iar lui Conta, la izbucnirea scandalului pe tema acestei scrisori, i-a spus că Eminescu i-ar fi „furat-o“ din palton într-o noapte, etc. Conta a crezut și a răcit prietenia cu Eminescu.

Cînd acesta a inebunit, puțină vreme mai tîrziu, V. Tasu s'a dus la Mărcața să-l vadă. Toată vremea nu spunea decit astă: „ticălosul de Panu! m'a stricat cu Conta. Auzi? Să fur eu scrisori din palton... M'a stricat cu Conta, ticălosul de Panu!“

Acestea toate le știu dela V. Tasu.

Foarte strînsă prietenie era și cu dr. Taussig, ceia ce dovedește, odată mai mult, că lupta lui Conta împotriva împămintenirii Evreilor în massă, nu era dusă pe tema urii de rasă, nici acea a deosebirii de religie, ci pe convingerea obiectivă, că Evreii, cu psihologia lor specială, datorită desigur umilinței la care au fost supuși atîtea veacuri, cu tendință lor de a se solidariza între dinșii și numai între dinșii, cu numărul lor copleșitor față de populația băștî-

nașă, sănt o primejdie pentru țara românească. Dovadă, pîrghia pe care le-o intinde în redactarea pe care o dă dinsul articol. 7 din Constituție, pîrghie menită a asigura și asimilarea lor însă, nu numai incetătenirea în mare număr, cum ar voi-o dinșii!

Intre hîrtiile râmase dela Conta găsim un proiect de redactare a art. 7. Atragem atenția asupra punctului c din condițiunile care dau dreptul la impămîntenie.

De altfel cu 30—40 de ani în urmă, nu cred să fi existat în România ura de rasă. Evreii erau primiți în toate casele, relațiile sociale și chiar căsătoriile între Evrei și Români erau lucruri îndestul de obișnuite; doavadă atităa familii românești, foarte onorabile, care se trag din Evrei trecuți la creștinism.

Tatăl lui Conta, antisemit din instinct, vedea cu ochi răi și prietenia cu Taussig și îngrijirea medicală pe care acesta o dădea citeodată fiu-su.

Cind B. Conta se afirmă ca antisemit, Taussig, în numele comunității evreiești din Iași, li oferă 100.000 lei, ca să lipsească,—boala îi oferea prilejul,—dela Cameră. Conta, fără să se infure: „socoteam că mă cunoști; ia-ți banii și să nu-mi vorbești niciodată despre această încercare, dacă vrei să te mai consider ca prieten”.

— „Ești un prost!“ sbieră Taussig. „In loc să iezi banii și să te duci să-ți cauți de sănătate, te arunci singur la peire. Si pentru cine? Pentru niște dobitoci care nici pe tine nu te știu prețui, nici nu știu despre ce-i vorba!“

Dr. Taussig a oferit bani soru-meă, apoi tatălui meu, numai să găsească ei mijlocul de a opri pe Conta dela ședințe. Refuzul soru-meă a fost ceva mai sgomotos, iar al tatălui meu, brutal de tot. Dr. Taussig nu s'a lasat pare-se, bătut. Profitând de faptul că B. Conta nu știa încă despre încercările cu ceilalți, care la rîndul lor nu cunoșteau propunerea făcută difect, și continua să-l primească în casă, i-a administrat niște inhalații aşa de hazardate, încit i-a provocat o hemoptizie una cu moartea. Acum Conta trebuia să lipsească dela Cameră! Si totuși n'a lipsit...

Făcut-a intenționat dr. Taussig? Eu nu cred,—tatăl meu o credeau.

Un prieten și sincer și demn a fost V. Tasu. La moștenitorii acestuia se găsesc parte din volumele de care B. Conta se slujea la cursul de Drept Civil, oferite de Conta însuși. După spusa acestuia, Tasu era pe atît de savant pe cit de modest și de cinstit.

Despre prietenia afectuoasă a marelui Ioan Brătianu, eu nu pot sătăci mare lucru. Ea s'a manifestat după strămutarea la București. O scrisoare, răvășită printre hîrtiile de afaceri, prin care este invitat la Flora, semnată de către toți membrii familiei, dovedește cu prisosință și dragoste și stimă nețârmurită. Pe marele om de Stat l-am văzut în Iași de două ori în casa lui Conta. Anecdota asupra stabilirii raporturilor dintre dinșii, e au-

tentică, o știu dela tatăl meu. Când marele Ioan Brătianu—și ce însemna puterea lui pe acea vreme?!—a trimis vorbă lui Conta că dorește să-l cunoască, acesta a răspuns simplu: „mă simt foarte fericit... Locuiesc strada cutare, numărul cutare”...

Și marele Brătianu... a venit strada cutare, numărul cutare....

Pe cind era în București, Conta scrie odată cam următoarele: „Brătianu și cu mine ne prezintăm la un concurs: el cu merele crețești din Muntenia, eu cu cele domnești din Moldova. Juriul, d-na Brătianu cu copiii și ceilalți membri ai *marelui partid* (aceasta era denumirea familiei suflătești a ilustrului bărbat, în ea intra și Conta) se întrunește Duminica viitoare la Florica. Vezi de-mi trimete tot ce-i mai bun: e vorba doar de cinstea Moldovei”.

Prietenii care au dat lui Conta ultimul sprijin suflătesc, ultimele servicii și ultimele mingieri, care au contribuit—deși în proporții osebite și deci cu rezultate foarte inegale—la cristalizarea amintirii lui, au fost d-nii Dimitrie Rosetti-Tescanu și Vasile Livianu. Între dinșii s-au împărțit de cără tatăl meu și biblioteca—din gîndul pios ca volumele să nu se irosească printre librari—și manuscrisele. Cel dintâi a luat tot ce se referea la filosofie, cel de-al doilea, tot ce privea dreptul. Amindoi își luaseră obligația de a publica opera inedită a dispărutului.

D. Rosetti, odată apărută ediția franceză, a înapoiat familiei manuscrisele (*Metafizica și Primele principii care alcătuiesc lumea*). Eu, în numele ei, le-am dăruit Academiei române. Un manuscris *Origine des Espèces*, în limba franceză, precum și scrisorile lui Conta cără d. Rosetti au fost mistuite de incendiul care a distrus conacul din Tescani, în ziua de 7 Ianuarie 1907.

Domnului Livianu, că nu s'a ținut de cuvînt și n'a publicat lucrările de drept, nu-i putem face o vină: O fi avut omul nevoie și necazurile lui! Dar că a păstrat manuscrisele, chiar după ce ajunse la convingerea că nu va face nimic, că a refuzat să le restituie familiei, care, orice s'ar zice, avea singură dreptul de proprietate, zădănicind astfel orice încercare de a da publicului scierile lui Conta în vremea cind ele aveau și o valoare de nouitate — pentru acest pacat eu nu-l voi ierta nici odată și nu-l va erta nime!

În mai multe rînduri i-am oferit să suport toate cheltuelile publicațiunilor pe care le ar fi putut face. I-am oferit, pentru o rînduirea materialului, munca tînărului Tasu, un licențiat strălucit al Facultății din București, fiul prietenului V. Tasu, apoi acea a lui G. Kernbach. D. Livianu avea numai să supravegheze și să călăuzească...

În 1906, Academia Română¹⁾ reprezentată prin energia d-lui Dimitrie A. Sturza, la care apelasem eu în disperare, obține de-

1) Vezi scrisoarea de donație din fruntea manuscriselor de filosofie.

la d. Livianu cîteva volume adnotate, cîteva însemnări de drept, cîteva caete de studii de-ale lui Conta student și cîteva scrisori adresate acestuia cu prilejul publicării volumului „Teoria Fatalismului“.

Aceasta este donația pentru care i se aduc d. Livianu mulțumii într-o ședință publică din 1906.

Dat-a d. Livianu tot ce a primit în 1882 ?

Nu afirm nimic, întreb !

O scrisoare a d-lui Livianu, din 1890—o am la dispoziția oricui—spune : „*în afară de manuscrisul de Metafizică, eu nu mai am nimic din scrierile filosofice, căci împrumutând operele pe care le posedam, am rămas fără dînsele*“.

D. Livianu împrumuta... manuscrise !!

La atâtă nesocotință cu ce puteam riposta ? Cu violența legii ? Primejdia pentru manuscrise devenia cu atât mai mare.

O ultimă incercare să reintră în posesiunea materialului încredințat d-lui Livianu, am făcut-o în chiar iarna aceasta. Iată ce-mi răspunde fiul al doilea, d. Virgil Livianu, în numele tatălui său.

„Tatăl meu nu mai posedă dela B. Conta decit scrisorile personale ce acesta i-a adresat, care sunt proprietatea exclusivă a lui. Toate, dar absolut toate manuscrisele, precum și tot ceia ce mai poseda dela B. Conta, le-a depus, precum bine știi (...acest accent de impaciență e nostrim !) la Academia Romină, dela care posedă și scrisoare de mulțumire și primire“.

Scrisoarea e datată din 25 Martie 1915. Luăm act de dinsa și deci și de declarația că familia Livianu nu mai are nimic dela Conta.

Donația Livianu se face în 1906.

Academia, vorbesc de Academia Romină, pune tot acest material neorinduit la dispoziția publicului, deși nu-l înregistrează decit în 1913—la intervenirea mea.

Rămasă intactă donația lui Livianu, aşa că a fost ?

Nu afirm nimic, întreb !

Fără de noroc în viață, și după moarte Conta tot fără de noroc !

In afară de d. Rosetti-Tescanu, al cărui nume îl rostesc cu cea mai mare evlavie, în afară de d. Livianu, de abia că împărtășești opera lui : d-nii Rădulescu-Pogoneanu, dr. Zosin, dr. Gusti, Coșalțeanu, Bălănescu, N. Săveanu, V. Scraba, T. Brăileanu și redactorii „Contemporanului“. Iar editurile, făcute în scopul exclusiv al speculei, tot cu oameni fără nici o pregătire în specialitate și fără nici un respect pentru munca pe care nu o pricepeau ! Șaraga din Iași a scos 25.000 lei cu o ediție populară—poate vulgară vroia să-i zică—plină de erori. Un speculant de amintiri a vîndut 5000 exemplare a 3 lei, dintr-o broșură pe care, din precauție, n'a depus-o în librării. C. Sfetea din București, desface o biografie falsă într'un volum intitulat fără iost „Opere Complete de V. Conta“.

După moartea tatălui meu, cind, prin renunțarea fraților, am rămas singura moștenitoare a dispărăușilor, redactorii „Contemporanului” „admiratorii ai lui Conta”, au stărtuit să cedeze lui Ig. Haimann, editor din București, publicarea operei filosofice complete, în limba română. Aveam 21 de ani. Contractul l-au făcut „admiratorii lui Conta”, eu am îscălit. Am dat lui Haimann textul din „Convorbindi” al „Teoriei Ondulațiunii”, și pe acel al „Teoriei Fatalismului”, acesta din urmă controlat după ediția franceză și cu o serie de notițe în apendice, după adnotările făcute de către Conta pe un volum francez. La acel text lucram cîteva luni. Nu l-am mai văzut!

Haimann ținea însă ca publicarea să înceapă cu operele inedite. D. Rosseti, cu drept cuvini, vroia ca acestea să apară mai întâi în limba franceză. Din această pricină Haimann n'a vrut să mai publice, „admiratorii” făcuseră un contract prin care eu nu-l puteam săli și pe care nu l puteam rezilia, și astfel am stat toți cu minile legate până la împlinirea celor zece ani dela moartea autorului. Adouazi, Șaraga își aducea în piață ediția lui.

Un singur punct luminos în acest traiu sără de noroc al lui Conta! Prietenia cu d. Rosetti-Tescanu. Cu o duioșie de frate, cu o admirărije pe care numai mentalitatea sănătoasă a antichității a îngăduit-o, d. Rosetti a tradus în franțuzește și a publicat în editura F. Alcan din Paris, două volume: *Bazele Metafizicei și Teoria Ondulațiunei*. La cel din urmă a obținut o prefată de Büchner și a scris o biografie, după datele lui Livianu. Pentru dragostea-i admirativă, pentru munca lui evlavioasă, d. Rosetti-Tescanu nu poate fi răsplătit decât cu recunoștința întregului neam romînesc.

O Legendă.—Pe ce se intemeiază legenda că B. Conta a trăit în mizerie? În discutarea ei sunt de deosebit trei puncte:

- 1) Cind s-a putut petrece faptul;
- 2) Cărei cauze s-ar dator;

3) Care sunt dovezile pe care se sprijină afirmarea că a existat.

Să fixăm mai întâi limitele vremei cind mizeria ar fi putut avea loc: vorbim, doar de un om, care a jucat și un rol politic în țara romînească!

Dela 1846—58 Conta trăește în casa părintească. Tatăl său e institutor, protopop, agricultor, negustor de cai de rasă. În asemenea gospodărie, ce să caute mizeria?

Dela 1864—71, elev, apoi pedagog la acelaș liceu, student în străinătate, trăind în văzul tuturora din banii părinților sau ai bursei.

Dela 1872—1882 Conta e profesor la Universitate, [advocat de mină întâi, deputat, ministru, membru la Casătie].

In toți anii arătați Conta își are viața asigurată: sarac e una, în mizerie, alta. Rămîn anii din 1859—1864 și dela 1871—1872. Din acest răstimp iată ce știm pozitiv.

Matricolele Liceului din Iași, după cum am aratat și mai sus, îl înfățișează ca elev până la 1863. Pentru ultimii *trei ani*, avem mărturia colegului de clasă și de bancă, d. D. Lupu, cu care și învăța zilnic lecțiunile, copil cu părinți chiaburi și care se îngrijeau de aproape de fiul lor, că „*V. Conta stătea la o găză și deși băet sarac, nu era în mizerie*“.

In 1863 Conta e în teatru, susținând și actor, cîștigind 57 lei pe lună.

Vra să zică viața cu adevărat grea e din primăvara lui 1863 până în Septembrie 1864, cînd se reîntoarce la Liceu.

Dar dacă scotocim an cu an, lună cu lună, zi cu zi, viața tuturor oamenilor noștri de vază, la cîțu n' am găsi momente asemănătoare?

Recunosc, o săptămînă de lipsă ajunge omului să moară! Dar și un an sau doi dintr-o viață de 36, nu îndreptăște formula comodă și nedreapătă în generalitatea ei: „a trăit în mizerie“, și nu îndreptăște ca o nesocotință din copilarie, ori a cui ar fi ea, să slujească la caracterizarea vieții întregi a omului harnic, vrednic și demn, care a fost dinsul. Căci asemenea formulă generalizatoare e o insultă pentru cine n'a fost nici infirm, nici idiot, nici lenș, nici înjosit, nici vicios! Nu trăim doar în țările unde pentru muncă cinstită să nu mai existe loc. Si e salbatocă ironia soartei, ca acest om, scrupulos și cumpătat, mindru de cinstea și neatârnarea lui, de chibzuiala și cumpănirea lui, care a asigurat cu cariere pe toți frații lui, pentruca nici unul să nu fie silit să sprijin cuiva, — și 'n această privință i s'a respectat dorința cu sfîrșenie! — ca acest om, zic, să inspire posteritatea compătimire, numai din greșala unuia sau altuia...

In Septembrie 1871, cînd i se suprimă bursa, Conta se stabilește în Gand, unde viața e mai ieftină și unde trăește deocamdată din banii pentru întoarcerea în țară. Iși pregătește doctoratul în drept. In Octombrie încep simptomele fiziei. Doctorii îl trimit la Pisa. Aci îl găsește d. Livianu și îl împrumută cu bani, până la sosirea celor ceruți familiei.

Un student care rămine fără parale nu e o întimplare tocmai nouă, doavadă prosperarea „Munțiilor de pietate“ și rău a făcut d. Livianu că a dat ajutorului său asemenea proporții!...

Intr-o scrisoare a d sale cătră soră-mea, d. Livianu întrebă „dacă suma de 500 galbeni pe care Conta a primit-o în Pisa, pe cînd era student, era dela tatăl său, sau dela vre-o rudă?“.

Răspunsul a fost că era dela tata.

Vra să zică d. Livianu știe că B. Conta a primit dela familia 500 galbeni și că *numai* până la sosirea acestora a avut loc lipsa de care vorbește în biografie.

De altfel cum ar fi putut Conta să stea o iarnă în Pisa, să se întoarcă în vară la Bruxelles, pentru doctorat, și să vie în țară, numai cu ajutorul d-lui Livianu, care și d-sa nu era pe atunci decât tot student.

De ce Conta a plecat din Gand înainte de a avea banii

trebuitori? Poate din teama ca boala să nu se înăsprescă în clima umedă a Belgiei. Poate pentru că cerind bani pentru călătorie, trebuia să spue adevărul, anume că e bolnav, lucru pe care l-a *tăinuit* până la întoarcerea în țară. Poate fiindcă știa pe mama pe moarte.

Repet: rău a făcut d. Livianu că a pus bazele legendei care învăluie numele lui Conta.

Și ce lesne a prins această legendă!

Bogații au îmbrățișat-o fiindcă dinșii nu concep să se poată trăi lesnicios și demn, fără bani mulți... mulți... Necinstitii, ca să li se erte matrapazitcurile... Au admis-o rivalii, ca să-și simtă macar această superioritate asupra lui, aceia că nu știu ce-i nevoie.. Au admis-o prietenii, ca să-l compătimească și să-l iubească mai mult...

B. Conta a trăit greu?—Ca cei mulți!... Bogații din naștere și oamenii cu noroc și escrocii îndemnătaci sunt încă o mică minoritate pe lume. ...A trăit însă cinstit și demn,—cum nu fac mulți!

In fața sărăciei materiale a lui Conta, de ce nu se pune și această bogătie morală?

Rezultatele văzute ale acestei legende sunt deocamdată două:

1) Compătimirea publicului român și convingerea lui că dacă a exclamat odată sau de două ori: „bietul Conta!“ și-a plătit pe de-a întregul datoria față de dinsul. Pentru tot belșugul de daruri firești, pentru toate virtuțile cetățenești, excepționale în țara moravurilor orientale, cîteva dramuri de milă... Nu vine scump...

2) Insinuările perfide ale Evreilor, rămași dușmanii lui neîmpăcați, care încearcă să explice lupta dusă de Conta în chestiunea art. 7 din Constituție ca o contracicere de neînteleș, ca o dovdă cel puțin de incoerență. Aceste insinuări, care se repetă de mai multe decenii, s-au cristalizat însîrbișt, prin condeiul celui mai autorizat intelectual evreu din țară,¹⁾ într-o afirmare precisă: „creerul lui Conta se va fi resimțit de mizeria în care dinsul a trăit... aşa ne putem explica ideile lui... etc.. Dr. Zosin care e un psihiatru distins, ar face bine să întreprindă acest studiu“....

Viața de mizerie nu putea să aibă ființă decit în două ipoteze :

a) săracia părinților,

b) egoismul exagerat al tatălui său.

Cea dintâi cade dela sine, am văzut că tatăl lui Conta nu era om sarac. D-nii Livianu și Tescanu nici nu susțin, după cît știu, decit pe a doua.

Că tatăl lui Conta nu va fi fost un părinte duios și devotat, se poate. Toată atitudinea lui B. Conta însă, față de tatăl său, nu dovedește decit afecțiune. S-ar putea să nu fi păstrat nici un resentiment împotriva aceluia care se făcuse vinovat de

1) Vezi „Opinia“ din Iași, No. din 17 Noembrie 1913.

ruinarea sănătății lui? Să-și fi stăpinit Conta până într'atita acel reseniment r Purtarea lui să nu fi însemnat afecțiune, ci generozitate, uitare, ertare? Dar atunci cu atit mai virtos suntem noi datori să ertăm! Singurul omagiu de adus unui dispărut este să-i respectăm vroința. Dece s-ar face d. Livianu răzbunătorul unui om, care n'a vrroit să fie răzbunat?

Că d. Livianu a făurit legenda fără să-i calculeze urmările, poate chiar fără să bage de seamă, și că a făcut totul cu bune intenții, nu se îndoește nimeni! Dragostea lui pentru prietenul pe care-l vedea sbătindu-se în ghiarele boalei, admirarea pentru aceasta inteligență mare, care se perdea din simplă neprevadere... din simplă nesocotință!...

Afirmarea d-sale scrisă cea mai tare este următorul pasaj: „Ca să-și poată cineva face o idee justă despre valoarea lui B. Conta nu este destul a-i ceti operele filozofice. Trebuie a cunoaște bine suferințele și mizeriile prin care a trecut din vrîsta copilăriei și până la moarte“.

Cuvintul „mizerie“ nu insamnă aci lipsă. Un analfabet singur l-ar lua cu acest înțeles. *La plural* el insamnă neajunsuri, necazuri, greutăți de tot felul, nemulțumiri, care pot fi datorite și boalei și muncii prea mari și mediului, puțin cioplit, în care a fost silit să trăiască, și trădărilor prietenilor, de care n'a fost scutit...

După moartea lui Conta, d. Livianu urmează timp de cîțiva ani o corespondență regulată cu sora mea: cere amănunte pentru biografie, da seama de tot ce aude despre cel dispărut.

In fiecare scrisoare el nu uită să trimeată cele mai afectuoase să-utări tatălui lui Conta, iar într'una descrie cu o mulțumire fără margini, cum, cu amănunte date de d-sa, d. Rosetti are în Cameră o izbindă strălucită: „deputații în unanimitate au votat urgența“.

Urgența pentru ce?—Pentru o pensie viageră tatălui lui B. Conta. Si cine se sbuciumă ca să i-o asigure?—d. Livianu. Ba nici macar nu era sarac tatăl lui Conta, motiv pentru care proiectul nu trece mai departe. E drept că rude îndepărtate se însarcinaseră să ia în numele lui ceva acompturi...

Si totuși imediat ce tatul lui Conta moare, d. Livianu trimite familiei spre publicare o biografie în care îl zugrăvește ca pe un adevărat monstru... Biografia a fost, se știelege, refuzată, până ce nu i s'a făcut simțitoare amendări¹⁾.

Vine întrebarea: crede d. Livianu în faptul pe care cel dințău l'a aruncat în public? Atunci cum de trimite timp de patru ani dovezi de considerație aceluia pe care-l socoate mărele și unicul vinovat?

Nu crede?—Atunci dece aruncă învinuiri atit de grele? Căci toate afirmările din biografia d-lui Rosetti-Tescanu, sunt toate date de cătră d. Livianu. Care-i este psihologia? Intenții

1) V. volumul „Discursuri parlamentare“—Iași 1899.

bune? Impresionabilitate? Bunătate de inimă? Cuget setos de dreptate?—Netăgăduit! Dar și ce impulsivitate și că lipsă de control asupră-și! Câtă lipsă de scrutare... Si ce păcat de bietul Conta! Ce păcat...

Dar să presupunem că faptul a existat și că legenda e un adevăr.

Ce ciștiagă lumea exploatind asemenea spuse? Ce folosește prelucrîndu-le, preschimbîndu-le, amplificîndu-le? Cu cît înțează propășirea omenirii? Cu cît se mărește avutul sufletesc?

„ Vor căta vieții tale
Să-i găsească pete multe, răutăți și mici scandale

Astea toate te apropie de dinșii. Nu lumina
Ce în lume ai revârsat-o, ci păcatele și vina.

Toate miciile mizerii unui suflet chinuit
Mult mai mult și vor atrage decit tot ce ai gîndit“.

Cel mai bun fiu al țării nu poate da decit muncă cinstită, avînt, talent, jertfă de sine. Conta le-a dat. Ce i se mai cere? Suferința?—Suferința e a lui, numai a lui! Scruteze-i publicul activitatea de ministru și acea de deputat, munca de profesor și acea de cetățean; cerceteze lucrările de drept și cele de filozofie, cu care orice țară s'ar făli, dar mindria lui de „om“ n'o ignească și suferința lui n'o atingă! La acestea nu are drept:

Zece ani.—Activitatea socială a lui Conta, petrecută între anii 1872—1882, e de zece ani numai. Asupra ei, mie ca soră, nu mi se îngăduie să fac aprecieri. Voiu arăta deci înlăzătuirea faptelor, spicuind cîte ceva din spusele contemporanilor lui.

In Octombrie 1872 Conta printr'un concurs strălucit obține catedra de *Drept civil* la Universitatea din Iași. Ca profesor el nu se mulțumește să reproducă textul unui autor, fie el și celebru, ci face cercetări și lucrări comparative ne mai săcute.

„In iarna anului 1874—75, în timpul celor patru luni cît a stat la Pisa, B. Conta a scris primul volum dintr'un tratat de drept civil, menit a sluji ca text de studiu studenților în jurisprudență. In acel volum era expusă în mod complet toată materia cărții I din codicele civil, care tratează despre persoane. La întoarcerea în țară, cufărul în care-și avea manuscrisul s'a pierdut între Triest și Viena și cu toate reclamațiile lui, nu i s'a mai dat de urmă. Fiindu-i silă a reface o lucrare deja terminată dar nimicită, concepu planul și se decise a-și prepara materialul pentru scrierea unui tratat pe larg de dreptul civil comentat în paralel cu vechile legiuiri ale țării în codicil Caragea și Calimachi și în conformitate cu codicilii civili ai celorlalte națio-

Noță.—Rîndurile de mai sus au fost scrise pe cînd Vasile Livianu trăia. Din Octombrie trecut dînsul nu mai este. Cu gînduri de evlavie să zicem: „Pace memoriei lui! D-zeu să-l erte!“

nalități care au adoptat sistemul codicelui Napoleon. Treptat dar cu prepararea cursului său și-a preparat și acest material care constă :

I. Din traducerea codului civil român în limba franceză.

Din textul codicelui Napoleon, primul volum din colecția codicelor adnotate de Sirey și editate de P. Gilbert, Conta a șters toate dispozițiile care nu se găsesc în textul român și a scris pe margine în limba franceză dispozițiunile corespunzătoare din codicele nostru. Tot așa a făcut și în privința articolelor modificate. Ștersările sunt astfel făcute încit părțile șterse pot fi cu înlesnire citite. Sub numărul fiecărui articol din codul francez a scris și numărul corespunzător al articolului român.

II. A confruntat și notat tot în acelaș mod pe textul francez al lui Martou toate deosebirile dintre codul român și legea belgiana privitoare la materia privilegiilor și a ipotecilor, însemnind de asemenea sub numărul articolelor din legea belgiană, numărul articolelor corespunzătoare din codul nostru civil.

III. A confruntat codul Calimachi cu textul oficial al Codicelui civil austriac din provinciile Longobardo-Venete, după care a fost compilat cel dintâi și a notat toate deosebirile constatare între aceste două legi.

IV. A notat în colecția legilor Moldovei, editată de Pastia și în Regulamentul Organic al Moldovei, toate dispozițiunile corespunzătoare din codul Calimachi, și cu modul acesta a găsit în mare parte proveniența deosebirilor dintre codul Calimachi și codul civil austriac.

V. A confruntat codul Caragea cu vechile legiuiri și ofisele domnești dela Grigore Voda Ghica până la Vodă Știrbei, și a găsit în parte proveniența unor dispoziții pe care le-a notat, care nu se găsesc în codicele Napoleon, nici le este indicată originea în adnotăriile codului nostru de B. Boerescu și alții.

VI. A întocmit planul general al acestei vaste lucrări până aproape de sfîrșit și a rezumat o parte a titlului preliminar, după introducția ce-l precede și în care dă definiția dreptului intemeiat pe teoriile lui sociologice.

Această importantă și totodată obosită lucrare, pe care a săvîrșit-o treptat cu prepararea cursului de drept civil, pe lângă anul 1875 și până la 1879, n'a fost de nimeni cunoscută; după cum mi-a spus insuși n'a arătat-o nimănui, nici a vorbit vreodată cuiva despre proiectul ce-și propuse. Mie mi-a vorbit de dinșa după ce s'a stabilit definitiv în București (primăvara anului 1881) pe cind își aranja biblioteca. Mi-a aratat succesiv traducția codului nostru civil în limba franceză, făcută pe marginea celui francez din colecția P. Gilbert, explicându-mi și semnele convenționale; pe Martou, pe marginea căruia a făcut aceeași lucrare; codul civil austriac, codul Calimach, codul Caragea, Regulamentul Organic și colecția legiuirilor publicate de Pastia în două volume.

Acest prețios material juridic strins cu multă trudă, în decurs de mai mulți ani, se păstrează intact. El poate fi cu succes utilizat, fie în scopul în care a fost adunat, fie pentru a ser-

vi la adnotațiunea codului civil în corelațiune atât cu vechile legiuri ale țării și codicii Caragea și Calimach, cit și cu codicii civili afini codicelui Napoleon. Pe marginea codicelui civil român, ediția oficială de care se servea la curs, sunt notate cu creionul în observațiune și în dreptul fiecărui articol, dispozițiunile aflate în alte articole, care controversază sau constituiesc excepții la dispozițiunile conținute în articolele adnotate.

In fine între lucrările lui juridice se mai găsește și începutul unui proiect de cod comercial, scris pe cîteva foi volante. El consistă din cîteva articole numai, privitoare la definițiunea calității de comerciant și la enumerarea operațiunilor care dau această calitate celor ce le săvîrșesc".¹⁾

Am făcut această lungă citație, care este și un fel de inventar al lucrărilor de drept ale fostului profesor de drept civil al Universității din Iași, pentru a arata că material manușriftic se găsea în 1899 în posesiunea d-lui Livianu, material care astăzi trebuie să fie la Academia Română.

Colaborarea la „Convorbiri Literare”, începută la intrarea în „Junimea” în 1873, cu versurile „Viața”, se continuă regulat de la 1875 — 80 cu lucrări filosofice: *Teoria Fatalismului, Teoria Ondulațiunii și Încercări de Metafizică*.

Ultima scriere a fost scoasă în volum și prezintată la un premiu al Academiei Române. Concluziile dezorientatului raportor, un profesor de Fizică, pare-mi-se, i-au fost deficitare, cu toate elogiiile cunoșcutului scriitor francez L. Paulhan, dela „Revue philosophique” și acele ale marelui invățăț Schiff.

Tot în activitatea de junimist trebuie să socotite și cele trei conferințe ținute la Universitatea din Iași, în ciclurile „Junimei”. Despre dinsele nu avem altă știre de căt titlurile anunțate în „Convorbirile Literare” și articolele lui Eminescu din „Curierul de Iași”.

Iată ce scrie Eminescu despre conferința „Fetișismul”.

„Conta ca scriitor e din numărul acelor puțini, care nu reproduc numai idei nerumegate din cărți străine, ci gindesc mai cu seamă singuri; apoi dă mai mult talentul de a expune foarte clar materiile cele mai grele, fără ca prin această limpezime, obiectul să peardă ceva din însemnatatea sa. Aceste două calități rare prelăudări, dar și mai rare în țara noastră, ne îndrepătățesc etc.”

„După cum era ușor de prevăzut pentru cei care cunosc individualitatea intelectuală a acestui scriitor, prelegherea sa a fost foarte interesantă și a ținut încordată atenția auzitorilor mai mult de o oră și jumătate”.

... „Cu această ocazie dăsa a desvoltat o sumă de cunoștințe etnologice, încit fiecare propoziție conținea ceva nou: totodată a dovedit o cunoștință amănunțită a mitologiei populare române.”

... „Dar tocmai diu cauza bogăției de cunoștințe desăvârșurate

1). Vezi Prefața din volumul: „Discursuri parlamentare”, B. Conta Iași, 1899.

cu această ocazie, sarcina unei dări de samă pe scurt, devine aproape cu neputință".

Iar după o reproducere succintă a fondului conferinței, Eminescu închee: «Departate de a fi redat macar a suta parte din mulțimea faptelor aduse de prelector, și tot aşa de departe de a fi reprobus cugetarea unitară care le pătrundea pe toate, ne mulțumim», etc.

Doamna Emilia Humpel, născută Maiorescu, care asista cu sfîrșenie la toate conferințele „Junimei“ spunea: „Conta și Maiorescu pot sta alături de conferențiarii cei mai străluciți din orice țară civilizată“.

O notiță găsită într'un carpet al lui Conta de prin anii 1875—78 ne-ar face să credem că dinsul a fost cîndva administrator și directorul „Convorbirilor“. Să fi înlocuit în vre-o vacanție pe prietenul său, d. Iacob Negruzzî?

Sub titlul „Contrib.“ se văd trecute 19 nume cu sumele respective: d-nii Maiorescu și Mavroieni cu cite 100 lei; d. Leon Negruzzî cu 36; d-nii Pogor, Iacob Negruzzî, Conta, I. Buiuciu și alții cu cite 50. Cîteva nume barate cu creionul, cele mai multe precedate cu semnul X, iar de-o parte diferența dintre suma rezultată din numele cu X și o altă sumă mai mică.

În 1878 Conta, care ura politica, după spusa d-lui Livianu, de oarece „vedea într'insa cauza de căpitanie a slăbirii caracterelor“, dintr'un sentiment de revoltă împotriva celor ce se petrecneau, atras și de prieteni personali, aşa de numeroși în perioada suișului repeude al carierei lui, aşa de împușcăți odată pe culme, ia parte la formarea grupului politic, zis în glumă „al celor 8 și cu Brinză 9“ și colaborează la gazeta „Steaua României“. Două din articolele publicate în acest ziar au fost reproduse în volumul „Discursuri“, editat de către familie în 1899.

De oarece articolele nu se iscăleau și ori ce urmă din sus zisa gazetă a dispărut, e foarte probabil să se fi pierdut și articole de-ale lui Conta. Unul „O convorbire a unui alegător cu sine însuși“—sau ceva analog—apărut în vre-o 20 de numere din „Steaua României“ și pe care mi-l dăduse un cunoscut ca fiind al lui Conta, l-am pastrat vre-o 15 ani. Cînd mi s'a spus că el se atribue și unui politician obișnuit din Iași, l-am dat unei biblioteci populare.

Vîlvă mare a făcut articolul publicat în „Presă“, gazeta lui B. Boerescu: „Viitorul României pregătit de d-nii I. C. Brătianu și M. Kogălniceanu“.

„Articolul a fost bine apreciat de publicul cetitor. Cu toate că „Presă“ a retipărit a doua zi numărul în care se publicase acel articol și cu toate că el a fost reprobus de mai toate ziarele opoziției, totuși n'a incetat de a fi căutat chiar după treceare de 2 săptămâni dela apariția lui. La redacția ziarului s'au primit scrisori de felicitare, de asemenea a primit și autorul, atât dela persoane cunoscute, cit și dela persoane necunoscute.“

„...și Brătianu și Kogălniceanu au recunoscut mai tîrziu în parte dreptatea aprecierilor lui, de aceia l-au privit cu simpatie, admirîndu-i logica și sinceritatea combaterii.“

In 1879, Conta este ales deputat al orașului Iași în Constituantă, lată cum descriu d-nii Rosetti, Livianu și Panu, intrarea lui Conta în lupta politică și izbîndă obținută în chestiunea articolului 7 din Constituție.

„Congresul din Berlin socotise nimerit să adrezeze României o scrisoare de înștiințare (*„faire part“*) vestindu-i nașterea unei puteri nouă, alianța israelită universală, înzestrată de către Europa cu dreptul de intervenție. România nu primi cinstea să ia parte la botez și răspunse părții a doua a notei respective printr'un energetic *non possumus*.

„Numit deputat al orașului Iași, B. Conta dădu dovezi de un patriotism demn de ciobanii din Ghindaoani. Nestrămutat în părerile lui, pe care poporul român le aclamase, dinsul fu unul din șefii cei mai iubiți ai mișcării naționale; unul din aceia care au mers la datorie pe drumul drept, cu toate amenințările, cu toate cursele felurite ce i s-au intins, cu toate jertfele. Omul de Stat se sui la tribună, după cum profesorul se suise pe catedră, după cum studentul vorbise tovarășilor săi: modest, deși fără sficiune, deplin stăpin pe dinsul și pe subiect. Improviza totdeauna cu cea mai mare înlesnire. Era ascultat cu cea mai mare băgare de seamă, oratorul acesta care cu o voce cam slabă și într-o vorbire corectă își exprima vederile puternic coordonate și niciodată banale. Cu neputință să fugi de elocvența mulțimii de fapte, orinduite cu artă și care interesau, convingeau, înlanțuiau” (D. Rosetti-Tescanu).

„Nesușinut prin urmare de cit de micul grup din care făcea parte, combătut de ambele partide istorice, și contrariat pe lingă toate și de boala, Conta nu se dete în lătuiri și fără a mai ține socoteală de pericolele la care se expunea, a organizat întruniri publice, pentru a-și dobîndi popularitatea, și a-și prepara tărîmul pentru marea luptă electorală. N'a mai ținut seamă de răul ce-i pricinuia eșirea din casă seara; n'a mai ținut seamă de tusea și hemoptizia ce i pricinuia regulat vorbirea prea multă; n'a mai ținut seamă nici de gravele consecințe ce aveau pentru dinsul curentele din întrunirile publice. Se ducea la toate, și la toate lua cuvîntul”.

„...In scurtă vreme deveni candidatul cel mai popular din Iași.“

„...Guvernul, informat de aceste succese strălucite, luă noi măsuri ca să-l combată pe toate căile și prin toate mijloacele. Radu Mihai, pe atunci prefect al Capitalei și celebru în conducerea campaniilor electorale, fu numit prefect al județului Iași, cu ordin precis să nu combată nici o altă candidatură în afară de aceia a lui Conta.

„Noul prefect își desfășură toată energia și abilitatea. Asigurîndu și concursul Israelișilor influenți și bogăți din localitate, crezu la început că reușita n'are să se implice de serioase dificultăți, mai ales că mai avea în favoarea-i și concursul mutual al ambelor partide istorice. Conta ghici numaidecât scopul trimiterii lui Radu Mihai, de aceia, cu toată slăbiciunea în care se găsea, cu toate accesele tusei și ale emoragiei ce i pricinuiau

Conta în 1879—Iași

Conta în 1880—Iași

agitarea și oboseala, desvoltă și mai mare activitate, decis să lupte, fără șovăire, până la cea din urmă scintee a vieții. A luptat ca un erou. Faima cuvintărilor sale, care au fermecat adunările publice, s'a răspândit în toată Moldova și mulți proprietari mari, din deosebite județe, au venit înapoi la Iași ca să-i ofere spontaneu concursul lor, influențând pe lîngă rude, prieteni și cunoșcuți în favorul filozofului antisemit. El se alese cu mare majoritate. Triumful lui a fost cu bucurie auzit de toată țara. Radu Mihai apucase să previe guvernul că nici o putere omenescă nu se putea să impiedice alegerea lui Conta. Reputația ce își formase a decis pe un mare număr din colegiile electorale ale Moldovei, ca să recomande aleșilor respectivi de a urma cu punctualitate pe Conta în chestiunea israelită. Cu alte cuvinte ele au dat mandat imperativ deputaților ca în chestia israelită să procedeze conform părerilor lui Conta“.

„Discursul pe care l-a rostit în Cameră i-a cîștigat admirarea nu numai a țării dar chiar a străinătății.“

„Ioan Brătianu care a ascultat acest discurs cu o atenție neclintită, a zis într'un cerc de prieteni: «Acum îmi pare bine, că n'a căzut Conta în alegeri. Ar fi fost păcat. Imi pare rău că l-am combătut».

„Acel discurs a fost tradus și expediat guvernelor respective de către mai multe legațuni din capitală. El a procurat lui Brătianu mijlocul să convingă diplomația străină că tot ce se poate face, este de a asimila pe Evrei cu ceilalți streini.“ (V. Li-vianu).

Iată ce zice și Panu, prietenul Evreilor.

„Conta a devenit astfel idolul Iașului din cauza convinților sale antisemite. Bieții fraționiști rămaseră pe planul al treilea, luptători pe această chestie dela 1866; acest nou venit le luă locul și le fură simpatia publicului într'o singură campanie. Pentru ce? Apoi—Conta era Conta.—Un om ca dinsul pe orice punea mâna se simtea. Chestia Evreilor devenise banală în discursurile liberalilor din Iași, ei se mărgineaau a reedita aceleași elișeuri ori se țineau într'un cerc restrins de vederi, servindu-se de aceleași fraze stereotipe. I.e lipsea cultură pentru a-și reînnoi materialul și nu aveau destulă inteligență pentru ca să lărgească cîmpul mai departe. Vine Conta, vine și reînoește modul de a trata chestia evreiască. El combată pe Evrei în numele științei și a teoriilor absolute, iar fraționiștii vad cu mișcare că acest partizan al ideilor lor, este în realitate un rival serios, de vreme ce îi bate în alegerile de revizuirea Constituției, chiar pe propriul teren“.

Intre hîrtiile lui Conta găsesc alăturatul proiect de redactare al art. 7. Să fie acea definitiv adoptată de Constituantă?

După cum am spus și mai sus, punctul c al condițiunilor de Indeplinit pentru obținerea incetănenirii, în deosebi de interesant și de nou, este și de o însemnatate capitală.

Act 7 (Consiliul școlii)

Arăd după calitatea și cunoașterea românei:

of topics relevant to politics known".

și Copei foarte periculoase, genți pe tronul României ar crescut în următoarele secole venind de stat, și
de femei și bărbați cecotabu în România pe același dinamico-

Faptul real este pe tronul României un conștițtutiv și el
crescătoarea și tronul.

Români și români române și obiceiul calitatea de români
români și români române și români române și români legă-
vătoare de domeniile de cunoaștere și fizice care le joacă
numai acestor stării care nu pot fi înțelese ca să fie:

afăzătorul sănătății și potrivită legea românilor careva și de po-
monțior, și năfăzătorul neîntârziat încrezător în România.
în timp de trei ani.

6/2 în fapt apărătorul condamnată pentru crimină și delict,
că în fapt apărătorul române și române și române și române și
fi înțelese că români și români și români și români
România către români și români și români și români
a obiectelor proprietății imobiliare prin acte sănătății și prin legă-
vătoarele și prin orice altă.

Calitatea și români și genți și totușii împărtășește
care sunt dovedite mai multă trăsătură conștițtutivă și române și
ar rezulta că stării române și români și români și români
numai. El se va prezenta în ceea ce amintesc stabilă și legătura ordinan-

W. Conta

In Constituantă Conta a vorbit și în chestiunea răscum-
părării Căilor ferate. Despre acest discurs d. Rosetti-Tescanu
spune: „cind fu vorba de chestiuni financiare, Conta dovedi că
nu și pierduse vremea în școală din Anvers și că aptitudinile
lui erau extraordinar de variate”.

Iar V. Livianu: „să arătat tot atât de competent și în ra-
mura financiară”.

... „Conta nu și-ar fi desvoltat partea juridică, dacă nu se
simția obligat a lăua cuvintul în chestiune personală, ca să răs-
pundă la atacurile ministrului de finanțe (D. Sturdza). ... „Respec-
tul pentru auditor era atât de desvoltat în Contu, încât nimic
nu l-ar fi decis ca să repete lucrurile odată spuse”.

Am reprodus această frază, deși nu se leagă numai de cît
cu ideia pe care o urmărim, fiindcă ea oglindește o caracteris-

tică sufletească prețioasă, care deosebește pe Conta de imensa majoritate a oamenilor politici.

„...și cu această ocazie Conta a primit numeroase telegramme de felicitare din mai toate orașele țării, întocmai ca și în rîndul trecut, cind cu discursul în chestia israelită.“

In Iulie 1880 Conta intră în Minister cu chemarea de a reorganiza învățămîntul. Decretul, care trebuia, conform înțelegerei cu I. Brătianu, să apară după întoarcerea lui Conta în țară —dinsul era la Ems—apără cu mult mai curind. Marele număr de competitori refuzați formară un curent ostil lui Conta, înainte ca proiectul său de lege să fie elaborat.

Cind proiectul fu dat spre studiare autorităților școlare și prezentat Camerei, începîră protestele, mai ales ale corpului didactic de toate gradele. Mișcarea mai vajnică a pornit dela Iași. Și totuși mă îndoesc că cineva să fi cetit acest proiect și să nu fi rămas subjugat de armonizarea dispozițiunilor de detail, de spiritul unitar care domină toate reformele parțiale, de vederile noi și adecuate nevoilor țării sale, pe care le cuprinde dinsul. Acest proiect de reformă este opera proprie a lui Conta, fără nici un ajutor de al subalternilor.

„Conta n'a vrut să creéeze dificultăți marelui Brătianu, deși pe acea vreme, acesta era îndestul de puternic ca să înfrunte curentul, și a demisionat. Proiectul a fost retras și el din secțiunile Camerei de către titularul care a succedat lui Conta, dar a servit la foarte multe din reformele ulterioare,—bine înțeles fără să se arăte vre-o dată isvorul inspirației!“

Iată ce zice d. I. Rădulescu-Pogoneanu în teza sa de doctorat: „*Leben ü. Philosophie Contas*“, Leipzig 1902.

„...Proiectul de lege care e încercarea unei reforme adinçă în desvoltarea țării sale, are pentru istoria ei culturală o înaltă însemnatate teoretică, el cuprinde liniamentele tuturor reformelor ulterioare“.

„...Trăsăturile principale ale acestei reforme...sînt nu numai un produs însemnat al spiritului său...ele arată și direcția sănătoasă a reformelor aduse mai tîrziu la îndeplinire, ba în parte și pe acea a celor ce sunt pe cale să vie“...

„...Proiectul este o lucrare originală de mare proporție și de o valoare reală, lucrare conformă nevoilor, mijloacelor și circumstanțelor speciale țării sale. In acest proiect Conta dovedește o cultură pedagogică serioasă, o pricepere rară a lipsurilor poporului său, dovedește înțelegere și simț practic în măsurile de îmbunătățire propuse, potrivite fiecare momentului.

„...Principalele dispoziții ale proiectului său de lege sunt: lucrul manual, practica agricolă și grădinăritul cu pomicultura în cursul superior al școlilor primare; înființarea de școli primare în orașe, cu interne și grădini de copii; crearea de școli industriale pentru băieți și pentru fete, de școli profesionale, comerciale, agricole etc.

„...Acstea din urmă dovedesc prevederea lui Conta: ele e-

rau de cea mai mare însemnatate socială pentru un popor care pare puțin inclinat înspre negoț și întreprinderi industriale și care deși trăind din munca cimpului, a rămas ceva în urmă cu agricultura".

"In tot proiectul de lege respiră convingerea că fiecare țară trebuie să-și întemeieze cultura pe propriile sale puteri, că Statul e dator să trezească energia națională, acolo unde dinsă e adormită, să o impună și încurajească unde e slăbită, să o creeze pe de-a-n-tregul, acolo unde lipsește; că orice țară trebuie să-și organizeze învățământul după treapta culturală a momentului în care se află și după nevoile specifice ale poporului său".

...Cu reforma învățământului, Conta voise să creieze o clasă mijlocie"...

Cite decenii au trebuit Românilor ca să înțeleagă propunerile lui Conta din 1880! Si ce înfățișare alta ar fi avut țara noastră astăzi, dacă dăscălimea din acele timpuri, cu Panu și Creangă în frunte, ar fi avut o cultură sociologică mai intinsă!

Iată cum se exprimă asupra proiectului de lege și un publicist care semnează: „membru în comitetul internațional de pedologie“:

Toată direcția atât de frumoasă și de folositoare a pedologiei și a pedagogiei experimentale, aşa cum se lucrează astăzi în tot occidentul și până la hotarele țării noastre dinspre Carpați și Dunăre, noi ar fi trebuit să purcedem de mult și de sine slătători, ca o aplicație pe terenul pedagogic al spiritului psihologiei lui Conta".

Iar d. I. I. C. Brăianu, într'un discurs politic din 1913, vorbind despre Conta și ideile pe care acesta le-a pus în slujba țării, zice: „V. Conta, poate cea mai mare inteligență pe care a dat-o neamul românesc”...

In scurtul timp cit a fost ministru, Conta a luat parte la un moment istoric—14 Martie 1881—și a creat următoarele instituții :

- 1) școala comercială din Iași,
- 2) cea dintâi școală secundară de fete,
- 3) cel dintâi inspectorat școlar,
- 4) cele două școli normale superioare, pentru formarea prof. secundarii,
- 5) societatea dramatică.

Intr'un ziar din acele vremuri, cunoscutul publicist P. Grgoriu, asupra retragerii lui Conta din minister, zice: .. „Criticile furtunoase—ca să zicem aşa—ce s-au pornit în țară numai din partea celor interesați în cauză”... „nici una din acele critici n'a fost serioasă și imparțială, nici una n'a fost bazată pe un fond moral, științific și demn de un corp de profesori”... „acea clică profesională întreprinsese o campanie orbită de luptă pentru existență, se revoltase numai contra acelei părți a proiectului, care trata și regula într'un mod sever și imparțial atribuțiile, salariile,

perspectivele și penalitățile ce cădeau asupra celor chemați să propage lumina"... „Ei se revoltă cu pasiune și violență contra censurei și a friului prevăzute în acel proiect în îndeplinirea sacrei datorii de profesor, contra controlului pus asupra capacitații profesionale”... „Nici unul nu scapă un rînd critic asupra bine-lui sau răului ce acel proiect aducea învățământului în fond: aceasta ne-ar putea da o luminoasă idee despre sentimentele și rațiunea ce pun acești oameni în apărarea meseriei că sinecură”... „Numele cel mare, demn de admirarea generațiilor prezente și mai cu seamă viitoare, locul cel mai de cinste ce trebuie să ocupe acest om în galeria ilustrațiunilor țării sale”...

„Conta, prin scrierile sale filosofice, prin ideile sale nouă, originale—scintei de geniu—atrăgind atenția spiritelor înalte ale științei moderne, era așa de sus așezat, plutea într-o sferă atât de senină și eternă, încit căderea lui în contactul luptelor zilnice, în virtejul ambiciozilor meschine ale politicei militante și trezerea sa fugitivă prin cele mai înalte demnități ale statului, au conlucrat numai să-i amârască susținutul său nobil și curat.” „Acum om nu s'a urcat la putere prin zemisuire de jalbe occulte, colportate în taină de slugi lingușitoare și subsemnate în mod clandestin interlop de către popismul de jos și profesorășii învățământului primar etc.”...

La retragerea din minister „Curtea de Casătie, ca o contra manifestare împotriva cabalei vulgare a cărei victimă fusese ministrul, cheamă pe Conta în sinul ei. Dînsul nu putu fi de față decât un număr restrins de ședințe, destule pentru a ciștiga stima savanților săi colegi”. (D. Rosetti).

Istovit, desgustat, amărît de experiența făcută cu politica și cu prietenii, Conta se simte tot mai rău. În Decembrie 1881, după stăruința celor din jurul său, pleacă la Pisa, unde nu fusese de doi ani. Ultima locuință aci i-a fost Lung'Arno No. 6. La finele lui Martie se reîntoarce. Pe drum capătă o bronchită capilară. Boala durează trei săptămâni. Îngă dînsul, numai sora lui și cîte un prieten. Cu ceasul într'o mină, cu volumul de Patologie într'alta, el își urmărește declinul cu un eroism supruman. Mercuri 21 Aprilie 1882, la ora 6 seara, se stinge, se stinge cu aceiași simplicitate măreață cu care a trăit, cu simplicitatea și măreția filosofului antic, care a scrutat necunoscutul fără să se însăşiminte, din simpla năzuință de a sluji omenirii. Din București corpul e transportat la Iași. Statul îi face funeralii naționale. Filosoful ateu e înmormânat religios. Cinstea făcută de țară se primește așa cum dînsa înțelege s'o deie și nu condiționat! De altmintrelea B. Conta nu și-a exprimat niciodată vre-o dorință în ce privește ceremonia ultimă: se pare că nu-i dădea nici o însemnatate...

Familia a ținut totuși să-i respecte convingerile filosofice, cu altă imprejurare: în 1913, cînd i-a ridicat un mic monument pe mormînt.

Opera lui B. Conta. — În afară de lucrările de drept a căror enumerare s'a văzut mai sus, dela Conta au rămas următoarele :

1) *Théorie du Fatalisme,*

2) *Essais de Méthaphysique,* —

amândouă traduse și publicate de către autor, în editura Mayolez-Germer Baillière, Bruxelles — Paris, în anii 1877 și 1880.

3) *Fondements de la Méthaphysique*

4) *Théorie de l'Ondulation,* —

amândouă traduse și publicate, după moartea autorului, de cără d. Rosetti-Tescanu, în editura F. Alcan, Paris, 1890 și 1895.

Cea dintăi lucrare e postumă, cea de-a doua numai în parte. Manuscriptul în limba franceză al *Teoriei Ondulațiunii*, tradus de cără Conta însuși, a ars pare-se, tot la Tescani, odată cu cel din *Origine des Espèces*.

Familia lui Conta a publicat în 1888 două broșuri, pe care din pricina multor greșeli care se strecuraseră, le-a distrus în 1890 :

1) *Origine des Espèces*

2) *Premiers principes composant le monde.*

Textul amindurora era tradus de cără B. Conta; ultima lucrare era și inedită. Dinsese au fost publicate apoi ca Apendice la volumul *Théorie de l'Ondulation*.

In limba română :

1) *Încercări de Metafizică* (Introducere), Iași 1879.

2) *Discursuri parlamentare* (postumă) Iași 1899.

Despre soarta manuscriptelor și a bibliotecii lui Conta, s'a vorbit mai sus.

Familia mai are în stăpinișire :

1) Volume adnotate :

a) *Théorie du Fatalisme. B. Conta.*

b) *Principe universel du mouvement, P. Trémaux.*

c) *Cours de Physique, 2 vol., Boutan et d'Almeida.*

d) *Le darwinisme et les générations spontanées, de I. Rossi.*

2) Trei carnete mici cu însemnări, versuri, etc. (din care parte s-au publicat în „Contemporanul“, parte rămase încă inedite.)

3) Cîteva foi volante cu texte și cugetări,

4) Patru scrisori,

5) Ciorna unei Conferințe ținută în 1869 la societatea studenților din Bruxelles.

6) Cîteva pledoarii în rezumat.

O apreciere personală asupra lui Conta ca filosof nici nu mi-e îngăduită și... nici n'ar avea nici o valoare... Să cităm deci pe a altora, și cum, în vîltoarea în care trăim, contactul cu strâinătatea a devenit absolut cu neputință, cătă să ne mulțumim cu cîștigăriile despre a căror existență găsim urme și în țară la noi.

... „Cetind osebitele părți ale acestei cărți, cu adevărat remarcabile, vedem că autorul este partizanul materialismului lui

Büchner, Moleschott, Vogt, și al pozitivismului lui Comte și al discipulilor acestuia... „..., recunoaștem că lucrarea d-lui Conta este plină de înțeles și bazată pe o erudiție adincă și solidă. Autorul are meritul de a fi înțeles în ce constau elementele teoriei fatalismului; dinsul are o cunoaștere desăvîrșită a argumentelor date de către științele naturale și cele sociale; nu neagă faptul că materialismul e încă în copilărie...“

Recomandăm lucrarea d-lui Conta, cetitorilor cu spirit matur și imparțial.

Dr. Ed. Reich (Dir. Revistei Athaeneum)

„...Cartea d-stră așa de bună și precisă...“ „am băgat de seamă multe lucruri ce m'au uimit, bunăoară ipoteza dv. asupra constituției creerului. Sunt alte ipoteze pe care nu le pot admite, de pildă ceia ce spuneți asupra nervului optic că are o fibră pentru a simți înălțimea“.¹⁾

Delboeuf

„...Rare am întlnit până acum o carte de filozofie materialistă, mai clară, mai consecventă și mai sinceră.“

Tiberghien.

„...Cartea dv. îmi trezește un interes foarte viu. Aștept doar noua dv. lucrare. Trebuie negreșit să publicați în franțuzește excelentele dv. opere.“... „Lucrarea dv. foarte savantă, plină de spirit într'adevăr filozofic. Sunt fericit că o am, ea este pentru mine un isvor de plăceri spirituale și de studii serioase. E o operă excelentă“ (despre „*Essais de Méthaphysique*“.)

Dr. Reich

„...Nașterea și istoria religiei, subiect foarte însemnat și de actualitate și interesant, il tratează d. V. Conta. ...din punct de vedere al filozofiei materialiste într'un mod care face să atragă atenția cercetătorului realist, asupra micii cărți așa de bogată în idei. ... Acestei forme a panteismului își datorește nașterea idealismul subiectiv. Toți filozofii speculațivi dela Descartes și Leibnitz, care sunt cei din urmă reprezentanți ai monoteismului, până la Schopenhauer, Straitmann și Conta... etc.“

Büchner.

„...Un cugetător român ...V. Conta influențat de Spencer, Darwin și Büchner ...oarecare asemănare cu F. Lange“.

F. Ueberweg-Heinze.

1) Multe din ipotezele lui Conta, concepute prin 1874—75, bunăoară acea relativ la diferențierea funcțională a elementelor din fiecare nerv de simțire specială și acea relativ la distingerea fenomenului de conștiință psihologică de acel al stărilor sufletești observate, deci posibilitatea unei localizări a ei, sint astăzi dovedite...

In Istoria Filozofiei, Heinze deschide cu V. Conta un paragraf nou, acel al filozofiei românești.

„...Un gînditor genial, B. Conta, răspunde cu vrednicie obiecțiunii biogeniștilor care invocă, împotriva abiogenezei, principiul lui Harvey : *omne ovum ex ovo*“.

Dr. Romeo Manzoni.

„...Conta, ..gustul generalizărilor, puterea abstracțiunei, năzuința spre unitate, claritatea spiritului, originalitatea și adâncimea gîndirii“...

F. Paulhan.

„...Această carte (T. F.) se recomandă prin calități de ordine și de metodă, care-o pun cu mult mai presus, după părerea noastră, decit celebra lucrare a lui Büchner, *Forță și Materie*, cu atîtea ediții în Germania și în Franța. Autorul este tolerant, nu neagă din hotărîre, greutățile și complexitatea problemelor ce are de tractat; are o cultură filozofică pe care o găsim arătorei la admiratorii lui Auguste Comte, și cînd vine prilejul să se scoale și împotriva maeștrilor pe care-i sunt mai mult în noui. Aceste sunt calități cărora sintem fericiți să le facem dreptate cu atît mai mult cu cit ne îndepărăm mai deplin și de punctul de vedere și de încheierile d-lui Conta.

„...Observații judicioase asupra fenomenelor morale; împotriva lui A. Comte, pe care-l combată cu multă putere asupra acestui punct, dinsul crede că observația internă nu e o iluzie numai; în aceasta se apropie de Engleji, pe care-i cunoaște și-i citează cu placere. Cunoaște de asemenea pe Kant și-l discută. Mai bine, el încearcă să explice de ce *eul* este *nematerial* și *fără dimensiuni*, «pentru că nu-i decît o funcție, o forță în activitate». „E departe apoi de a se închina în numele lui Darwin și a lui Haeckel...“

„...Toate aceste discuții sunt serioase și bine conduse, ele dovedesc la Conta o aptitudine dialectică la care se alătură un spirit de observație ce i-au inspirat pagini foarte bune; în special acele asupra certitudinei și a credinței.

„...Totul e ingenios ...Cea ce-i cu totul nou în această carte, bine compusă și scrisă clar, sunt sfîrșările lăudabile spre a împăca vechea metafizică materialistă cu psihologia experimentală“.

Berger

(„*Revue de Philosophie*“)

Numele lui B. Conta îl mai găsim citat cu elogii de *Haeckel, Schiff, Sergi, Littré, Rud. Eucken, Ch. Renouvier, L. Paulhan, Dessoir, Richet, Bouchard*—Prelată dela *Pathologie générale*, *B. P. Gruber*, trad. *Mazoyer, Le Positivisme*, *Rud. Eisler*

Büchner

Geschichte des Monismus
Philosophenlexicon
Natur u. Wissenschaft
(pg. 258—271 și 233)

...și toate aceste laude sunt dela scriitori străini, care vorbesc de un nou venit în lumea lor, absolut necunoscut, și care, pe lingă toate, locuște într-o țară grozav de îndepărțată și pentru care nu au nici o considerație... Prin 1877 abia de se știa despre existența țării, ca deslipită din imperiul otoman. Omul este și savantul, care mai bine decit oricine, cunoaște valoarea muncii, și deci o prețuște pe a lui, iși crută și vremea și lauda. Numai Români, copleșit pare-se de conștiința inferiorității lui politice seculare, îmbrățișează fără alegere, tot ce-i străin, nescotește fără alegere, tot ce-i românesc. Națiunile țari nu-și risipesc admirarea și îndemnul, la întimplare, știind că-s pîrghii puternice pentru propășirea unui popor și le păstrează în primul loc pentru *ai lor*. Să fie Enescu al nostru francez, german, ori englez, atunci numai să ști ce forță extraordinară însemnează dinsul..

D. T. Maiorescu zicea adesea: „Păcatul cel mare e că V. Conta nu s-a născut în altă țară”. Această exclamare, cam siliconică, eu am înțeles-o în felul acesta.

Și opera filozofică și aceea de drept *nu* trebuesc judecate numai în forma lor fragmentară, ci și în complexitatea la care țintea autorul să le ducă, căci avem indicii destule pentru aceasta. Am văzut ce spune V. Livianu despre ținta autorului în lucrările de drept. Iată ce zice d. Rosetti, asupra celei din lucrările filozofice.

....„*Incercați de Metafizică*” le-am trimes revistei „*Revue de Philosophie*”, pentru că găsesc citoată în ea idei analoage cu ale lui V. Conta și trebuie că dreptul lui de intitulare să fie bine constatat”.¹⁾ ...Manuscrisul acesta este opera cea mai de căpitenie, căci aici adincul cugetător își desvăluie pentru prima dată tot geniul său, sub o formă sistematică.

„Intr’această magistrală scriere, autorul vrea să contopească Cap. I din Teoria Ondulațiunei (din „Convorbiri”) și Premiers principes composant le monde“.

„Iată ce știu asupra acestei din urmă lucrări. Pe la 1881, vorbind cu V. despre screrile lui, el mi-a spus, arătindu-mi foaia tipărită în Iași, la „Convorbiri”, dar care avea să fie depusă la Rheinwald în Paris, că voea, pe la 1878, să publice sub titlul de P. P. C. le M. Cap. I din „Teoria Ondulațiunei” („Convorbiri”) precedat de un capitol nou asupra principiilor generale, dar că modul cum tratase el atunci, mai ales despre *Timp* și *Spațiu* nu-l mai satisfăcea de loc, încit renunțase la tipărire sub acea formă, lucrarea răminind ca materie brută pentru Metafizică, la care lucra în momentul conversațiunii noastre (1881). El îmi istorisi cum îl necăjise aşa de tare chestiunea despre *Spațiu* și *Timp*, încit se imbolnăvise și fu nevoie să călăorească prin străinătate ca să scape de obsesiune.“

1) Lucrarea trimisă n'a fost restituită de d. Th. Ribot, și, după cît știm, nici n'a apărut în revista filozofică.

„...V. îmi spunea că regretă titlul nelămurit de „Fatalism“ și că făcea mai bine de zicea: „*Incercați de Psihologie*“.¹⁾

„...După cît mi-a spus V. și după planul găsit în hîrtiile lui, scrierea ce avea să se cheme „*Incercați de Metafizică*“ avea să cuprindă 5 capitole:

- I. *Fundamentele Metafizicei.*
- II. *Lumea.*
- III. *Atracțiunea și repulsiunea universală.*
- IV. *Asimilațiunea universală.*
- V. *Ondulațiunea universală*

„Inchipuiți-vă că nu i-a fost dat să sfîrșească macar Cap. I!“
„...In ce privește forma definitivă ce voia să deie scrierilor lui, iată în două cuvinte ce ștui dela dinsul“...

„...Sub titlul general de „*Philosophie matérialiste*“ avea să publice pe rind:

- I. *Essais de Méthaphysique*
- II. *Essais de Biologie*
- III. *Essais de Sociologie*
- IV. *Essais de Psihologie.*“

Ceia ce-i dureros în soarta scrierilor lui Conta este că o determinare exactă a locului pe care autorul lor îl ocupă în Istoria Filosofiei, a devenit de aci înainte cu neputință. Un studiu critic, care să amânunțiască exact starea de spirit din occident, în momentul apariționii scrierilor lui Conta; care să inventarieze aşa zicind toate achizițiunile științifico-filosofice din acel minut, pentru a evidenția astfel originalitatea lui Conta, și aceasta nu numai în sintezele lui generale, ci și în amănunțimile de argumentare și de aplicare; care să discearnă exact ideile lui, nouă atunci, intrate însă dela această dată în avutul comun, infățișându-ni-se astăzi, grație generalizării culturii filozofico-științifice, ca monedă curentă; care să arate că nouate prezintau ele atuncea, care să știe prețui ipotezele lui în *funcțiune de datele științifice din acele vremuri și nu din ale noastre*—ipoteze din care unele au fost astăzi recunoscute ca verosimile, altele chiar dovedite—care să statornească, într'un cuvint, valoarea exactă a operei lui Conta, în stadiul de gîndire europeană, cind dinsul a trăit, să-i fixeze, aşa zicind, locul în evoluția cercetării filozofice, un asemenea studiu, zic, nu mai poate lăua ființă: ar cere o muncă extraordinară. Cu repeziciunea cu care se răstoarnă în zilele noastre toate altarele, cu care se rostogolesc toate sistemele, filozofia din 1875–80 e deja veche, decifără utilitate practică imediată. Momeală doar de savantlic. Cine să aibă și evlavia și putința de muncă să desgropă atitea vremuri? Un Român? Erudiția trebuitoare cere răgaz: de unde

1) Mi-aduc aminte cu cătă minuțiozitate a ales B. Conta coperta volumului „*Theorie du Fatalisme*“, și ca culoare și ca consistență, dînsa trebuind să evoace concepția de fatalitate.

să-l ia Romînul, veșnic grăbit, veșnic neastimpărat, veșnic în căutarea de rezultate pipăibile. Un străin? Din ce motiv ar face-o pentru un născut în locuri aşa de îndepărтate? Nota exotică, care ar fi un farmec, lipsește acestei filozofii, eminamente occidentală și savantă.

Aproape acelaș lucru se poate spune și despre opera de drept. Vremea a trecut, opera lui Conta nu mai este nouă, fiindcă alți cercetători îi vor fi luat locul. Pentru erudiți, pentru inteligențele sensibilizate prin o cultură superioară, și intensivă și prelungită, valoarea lui Conta rămine, netăgăduit; dar ciți sint, la noi mai ales, înzestrați cu simțul istoric, ciți sint înarmați cu cultură intensivă?

Un ciștiig, poate singurul necontestat, al cercetărilor filozofice din toate vremurile, este *conceptia relativității*. Cu dinsa se măsoară valoarea oricărei lucrări, a oricărui monument de artă, a oricărei invenții. Shakespeare însuși, dacă ar fi să ne dea astăzi operile lui, aşa cum le-a alcătuit în veacul Elisabetei, n'ar mai fi uriașul pe care ne-am deprins a-l socotii...

Dacă pui pe B. Conta, care a murit la 36 de ani, adecă la vrîsta cind Auguste Comte nu publicase încă nici una din capodoperele sale, la vrîsta cind H. Spencer nu publicase nici „*First Principles*”, dacă-l pui, zic, în fața acestor uriași ai gîndirii filozofice din secolul al 19-lea, care au trăit cîte 70—80 de ani... sub pretextul că a fost înriurit de dînșii... aşa cum fac cercetătorii noștri în ale filozofiei...

...Simțul istoric e mare lucru!... și ca un critic să minuască exact acest instrument de cîntărire, *relativitatea*, ii trebuie scrisă excepționale și morale și intelectuale, și înăscute și dobindite prin muncă proprie...

...Hotărît lucru, B. Conta e om fără noroc!

Incheere. — Caracterizarea intelectuală a lui Conta o alcătuesc :

1) erudiția lui extraordinară,

2) ușurința, înlesnirea cu care se urcă în lumea abstracțiilor, avîntul ipotezelor, logica îneluctabilă, subtilitatea argumentării și perfecta unitate în structura arhitectonică a fiecarei lucrări.

Acstea însuși, prețioase în sine, sunt și o dovadă a disciplinei lui originalitate. Înriurirea străină dă întotdeauna lucrări în care ideile se aşează în serii și niciodată organisme, trăind prin sine însesi, cum sunt scriserile lui B. Conta.

3) elasticitatea și belșugul mintii, nevoia de veșnică reînoire, de veșnică primenire ale celor gîndite și infăptuite, năzuința de a realiza *tot mai bine, — și mai bine!*

Asemenea porniri alcătuesc ceia ce am putea numi vocație. Conta minuește abstracțiunile și sistemele filozofice cu aceiași destoinicie și stăpinire cu care Enescu minuește arcușul, cu aceiași firească înlesnire cu care un copil îndemnătic se joacă cu minge. De aci iluzia cetitorului neprevenit, că... la o adică, lucrul nu e aşa de greu, și mai căr ar putea și dînsul infăptui sisteme filozofice asemănătoare!...

Mădierea extremă a gîndirii lui Conta se datorește în primul loc vocațunii, cum am spus; se datorește însă, socot eu, și felului de a lucra. Cîteva amănunte asupra chipului său de a celi și a produce, pastrate ca de un aparat fotografic, grație mărei plasticități a memoriei mele, interpretate și pricepute mai trîzui, cînd mi-am dat seamă de mecanismul psihologic în genere, vor justifica poate afirmarea mea.

Conta citea puține romane și numai pe acele semnalate ca opere de mare valoare. Pentru marea masă, după spusa d-lui Livianu, cetirea lor o socotea chiar dăunătoare.

Poate e necesar să amintim că pe acea vreme, romanul nu avea însemnatatea socială de astăzi, că cel psihologic realist, bazat pe observația externă, ca la Balzac, Flaubert, Zola, Dickens și alții, era în fașă; iar cel intemeiat pe observația internă ca la Bourget, Dostoyewski, Anatole France etc. încă nu apăruse; că imaginația era aproape singurul isvor de producție literară și că nevoie de veracitate, născută și hrănitoare de către știință și filozofie, nu pătrînsease îndestul în domeniul literar.

Conta citea în schimb versuri multe, știință și filozofie. Totul și totdeauna în răgaz. Am spus aiurea că atunci cînd citea cu glas tare, o făcea cu o artă desăvîrșită.

Nici o însemnare pe cărțile lui. După cîteva pagini, sau capitole, știi eu? lăsa cartea cu fața'n jos, se întindea pe o canapea, cu mîinile sub cap, ori se plimba prin casă cu mîinile la spate. Meditarea se prelungea cu ceasurile, iar drept încheere, o mică notiță pe un petec de hîrtie, închegind și condensind tot procesul psihologic de atîtea ore.

Tot astfel cînd lucra. Conta nu se așeza la birou să compue. După ceasuri și ceasuri de meditare, cînd se hotără să scrie, totul era deja orînduit și organizat în capul lui. El crea oral, aşa zicînd, nu în scris. De aceia nici nu găsim modificări esențiale ori ștersături multe în manuscrisele lui. Procedeul de muncă al lui B. Conta, care cere o sfîrștare, o încordare, o cheltueală de energie cu mult mai mare, de cit cel obișnuit,—eu le-am experimentat pe amîndouă și știi—face, în schimbul ostenelei excesive, ca lucrările produse să se înfățișeze mai frâmintate, mai intim prelucrate, mai bine organizate.

Din punct de vedere literar—pe acest teren se obișnuese să se lăsa în România, deplină libertate de apreciare oricui—screrile lui Conta sint acele ale unui mare artist: și pînă în orînduirea ideilor și prin contopirea și subordonarea lor unui principiu unitar și prin avîntul concepției și prin stilul, aşa de firesc, de sobru, de ușor, de străveziu și de adecuat fondului. Neologismele, care izbesc pe căutătorii de limbă veche, neaoș romînească, sint o necesitate și o dovedă de simț artistic. La idei suprasensibile, la plăsmuirile eterate, trebuie vorbe tocite, subțiate, lipsite de consistență pitorescului, de succulență materială. Plasticitatea e un *lest* pentru urcarea vertiginoasă în lumea filozofiei! Cine a avut prilejul să citească lucrările primilor noștri dascăli în filozo-

fie, de pe la Seminarul „Veniamin“ și „Academia Mihăileană“, știe că de nepotrivite sunt numirile create de ei, lătărețe și greoiae, pentru conceptele afinate de atitea generațiuni de gînditori pare că vezi un elefant jucind gavota...

Gîndirii abstracte, plăsmuirii filozofice, acea filigrană minunată, acea dantelă șubredă prin gingășia ei extremă, acel mânunchiu de idei „ténues“ asemenea funigilor, i se cuvin vorbe fără materialitate, fără pondere, fără volum—și în limba românească nu se puteau găsi.

In afară de trăsăturile văzute până aci, in afară de hărnicia fără seamă, de marele talent muzical, Conta mai e caracterizat prin două însușiri: *veracitatea și o alta*, pentru care n' am găsit nume potrivit de căt în limba italiană, „naturalezza“.

B. Conta era în fiecare moment așa și nu altfel, nu pentru că astfel se *cuvinea* sau *îi convineea*. Nici constringere din afară, nici obligație subiectivă! dânsul era *cum simtea, cum gîndeа, cum îl îndemna tot sufletul lui*. Si dacă a fost scrupulos, cumplătat, demn și devotat binelui public, a făcut o întocmai cum a făcut și munca intelectuală, fără străduință, fără sforțare, fără luptă cu el însuși, cu înlesnirea și seninătatea firescului celuimai desăvîrșit.

Și parcă nimic nu l-ar zugrăvi mai bine, pe Conta în acastă privință ca versul lui Goethe :

*„Ich singe wie der Vogel singt
Der in den Zweigen wohnet“...*

„Eu cînt cum cîntă pasărea
Cea din lăcaș de ramuri“...

...Si fu mereu acelaș și totdeauna *el însuși* cugetătorul român... și fu *om!*